

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLARININ CENAZE MERASİMLERİ

Alev ÖZBİL*

Özet

29 Ekim 1923 senesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar on bir Cumhurbaşkanı görev yapmıştır. Bugüne kadar yedi cumhurbaşkanı vefat etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılında cumhurbaşkanlarına yapılacak cenaze merasimlerinin esasları henüz belirlenmemiştir. Bu nedenle Atatürk'ün cenaze merasimi, İçişleri Bakanlığı'nın genelgesi doğrultusunda hazırlanmıştır. Düzenlenen diğer cenaze merasimleri ise 1956 tarihinde Askeri Merasim ve Protokol Talimatnamesi doğrultusunda hazırlanmıştır. 26 Haziran 2006 Tarihinde Bakanlar Kurulu, Devlet Cenaze Törenleri Yönetmeliği ile Devlet Cenaze Törenlerinin usul ve esaslarını yeniden belirlemiştir. 8 Temmuz 2013'te alınan bir kararla 26 Haziran 2006 Tarihli Devlet Cenaze Törenleri Yönetmeliği'nin 4. ve 5. maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Devletin belirlediği esaslar çerçevesinde yapılan cenaze törenleri devlet erkânının ve halkın katılımları ile gerçekleşirken, uygulamalarda bazı benzer ve farklı yönlerin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanı, Cenaze Merasimi, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Cemal Gürsel, Cevdet Sunay, Fahri Korutürk, Turgut Özal

Abstract

FUNERALS OF PRESIDENTS OF THE REPUBLIC OF TURKEY

From the foundation of the Republic of Turkey on October 29th 1923 until 2013, eleven different presidents have come to power. Seven of them passed away. In 1938 - when Mustafa Kemal Ataturk passed away - the rules of presidential funeral ceremonies were not set yet. Therefore Ataturk's funeral was prepared with the

* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü doktora öğrencisi
e-mail: alevozbil@hotmail.com

circular orders of the Ministry of Internal Affairs. The other funeral ceremonies were prepared in accordance with the Regulations of Military Ceremony and Protocol. On June 26th 2006, the cabinet renewed the rules and codes of the State's Funeral Ceremonies with new regulations. With the decision taken on July 8 2013, some changes are made in the fourth and fifth articles of the Regulations of State's Funeral Ceremonies, which has been set on June 26 2006. State's funeral ceremonies, which are held with the rules of state with the participation of bureaucrats and citizens, have some similarities and differences in the execution process.

Keywords: *President, Funeral Ceremony, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Cemal Gürsel, Cevdet Sunay, Fahri Korutürk, Turgut Özal*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan Ulusal Cenaze törenleri, hem devlet idaresinin hem de ülkedeki sosyal hayatın özelliklerini bir araya getiren resmi ve kültürel bir olaydır. Devletin belirlediği esaslar çerçevesinde yapılan cenaze törenleri devlet yönetiminin ve halkın katılımları ile gerçekleşirken yabancı ülkelerin de katılımı törene evrensel bir boyut kazandırır. Bu bağlamda Ulusal Cenaze Merasimleri büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma ile Türkiye Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanları için düzenlenen cenaze törenlerinin, hangi esaslara göre hazırlandığı, hangi süreçlerden geçerek son halini aldığı araştırılmış, tören programları, törenlerdeki benzer ve farklı yönler saptanmaya çalışılmıştır. Çalışma yapılırken törenlerle ilgili resmi belgelerden yararlanılmış, bazı kitaplar ve törenlerin yapıldığı dönemlerde basında yer almış haberler değerlendirilerek, konunun bir bütün olarak okuyucuya sunulması amaçlanmıştır.

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kuruluşundan bugüne kadar on bir Cumhurbaşkanı görev yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 29 Ekim 1923-10 Kasım 1938, İsmet İnönü 11 Kasım 1938-22 Mayıs 1950, Celal Bayar 22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960, Cemal Gürsel 27 Mayıs 1960-28 Mart 1966, Cevdet Sunay 28 Mart 1966-28 Mart 1973, Fahri Korutürk 6 Nisan 1973-6 Nisan 1980, Kenan Evren 9 Kasım 1982-9 Kasım 1989, Turgut Özal 9 Kasım 1989-17 Nisan 1993, Süleyman Demirel 16 Mayıs 1993-16 Mayıs 2000, Ahmet Necdet Sezer 16 Mayıs 2000-28 Ağustos 2007 tarihleri arasın-

da Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunmuşlardır. Abdullah Gül 28 Ağustos 2007’de Cumhurbaşkanlığı görevine gelmiştir ve görevi halen devam etmektedir.¹

Mustafa Kemal Atatürk’ün vefat ettiği 1938 senesinden bugüne kadar vefat etmiş olan yedi Cumhurbaşkanı için cenaze merasimi düzenlenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün vefat ettiği dönemde cumhurbaşkanlarına yapılacak cenaze merasimlerinin esasları henüz kararlaştırılmamış olduğundan Atatürk’ün cenaze merasimi, İçişleri Bakanlığı’nın genelgesi doğrultusunda hazırlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde cumhurbaşkanlarının cenaze törenlerinin ne şekilde yapılacağı ilk olarak 1956 tarihinde Askeri Merasim ve Protokol Talimatnamesi ile belirlenmiştir. Bu talimatnameye göre Cumhurbaşkanının ölüm haberinin resmi olarak bildirilmesinin ardından askeri binalarda bayrakların yarıya indirilmesi ve cenaze merasiminin hükümetçe hazırlanacak talimatnameye uygun olarak Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürlüğü’nde belirlenecek programa uygun olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Cenazenin top arabasında taşınması, cenaze töreninin yapılacağı yer ve günde törenin başladığı saatten itibaren cenaze kabre konuluncaya kadar devam etmek üzere beşer dakika ara ile birer atım, diğer garnizonlarda cenaze merasiminin yapılacağı gün ve başladığı saatte 21 atım olmak üzere top atışı yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılacak törene katılacak birlik miktarı ve bu birliklerin Ordu Kıyafet Kararnamesi’nde belirtilen kıyafetle törende yer alması da talimatnamede belirtilmiştir.² Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk dışında vefat etmiş diğer Cumhurbaşkanlarına uygulanan cenaze merasimleri bu esaslara göre düzenlenmiştir.

26 Haziran 2006 Tarihinde Bakanlar Kurulu, Devlet Cenaze Törenleri Yönetmeliği ile Devlet Cenaze Törenlerinin usul ve esaslarını yeniden belirlemiştir. Bu yönetmeliğe göre Devlet Cenaze Töreni, Ulusal Cenaze Töreni ile Resmi Cenaze Törenini ifade etmektedir. Görev başında iken veya görevden ayrıldıktan sonra vefat eden Cumhurbaşkanı için Ulusal Cenaze Töreni düzenlenir. Görevde iken veya görevden ayrıldıktan sonra vefat eden Türkiye Büyük Millet Meclisi

¹ <http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/> (30 04 2013)

² “Askeri Merasim ve Protokol Talimatnamesi”, **T. C. Resmi Gazete**, 29 Eylül 1956. No: 9420, s. 15665-15667.

Başkanı ve Başbakan ile vefatları üzerine Bakanlar Kurulu'nca cenaze töreni düzenlenmesi kararlaştırılan kişiler için ise Resmi Cenaze Töreni düzenlenir.³ Yönetmeliğe göre Devlet Cenaze Töreni düzenlenmemesi yönünde vasiyeti bulunan kişiler ile bu yönde bir vasiyeti bulunmamakla birlikte eşi veya birinci derece akrabalarının onayı olmayanlar hakkında bu yönetmelik hükümlerinin uygulanmaması gerekmektedir. Bu uygulamaya göre Ulusal Cenaze Törenine muhafız alayı tören taburunun ve askeri bandonun katılması, cenazenin top arabası üzerinde taşınması gerekmektedir. Ankara'da gerçekleştirilecek Ulusal Cenaze Töreninin programı, Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürü başkanlığında, Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Ankara Valiliği, Ankara Garnizon Komutanlığı ve Büyükşehir Belediye Başkanlığı/Belediye Başkanlığı temsilcilerinden oluşan bir heyet tarafından kararlaştırılır. Cenaze Ankara dışında bir yerde defnedilecek ise, burada alınacak düzene ilişkin program, o ilin valisinin başkanlığında, İl Garnizon Komutanlığı, İl Emniyet Müdürlüğü ve Büyükşehir Belediye Başkanlığı/Belediye Başkanlığı yetkililerinden oluşan bir heyet tarafından belirlenir.⁴ 8 Temmuz 2013'te alınan bir kararla 26 Haziran 2006 Tarihli Devlet Cenaze Törenleri Yönetmeliği'nin 4. ve 5. maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Yeni düzenlemede Ulusal Cenaze Törenine muhafız alayı tören taburunun ve askeri bandonun katılmasında değişiklik yapılmazken, cenazenin araçla çekilen top arabası üzerinde taşınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Ulusal Cenaze Töreni programının Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürü başkanlığında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Sekreterliği, Başbakanlık, Genelkurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Ankara Valiliği, Ankara Garnizon Komutanlığı ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı temsilcilerinden oluşan bir heyet tarafından hazırlanmasına karar verilmiştir. Görevi başında ya da görevinden ayrıldıktan sonra vefat eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başbakan veya Bakanlar Kurulu tarafından cenaze töreni düzenlenmesi kararlaştırılan kişiler için tertiplenen Resmi Cenaze Törenine bir tabur asker ve askeri bando katılacak ve cenaze araçla çekilen top arabası üzerinde taşınacaktır. Ankara'da düzenlenen Resmi Cenaze

³ “Devlet Cenaze Törenleri Yönetmeliği”, **T. C. Resmi Gazete**, 2 Aralık 2006, Sayı: 26364, s. 3-5.

⁴ “Devlet Cenaze Törenleri Yönetmeliği”, aynı yer.

Töreninin programı Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürlüğü başkanlığında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Sekreterliği, Başbakanlık, Genelkurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Ankara Valiliği, Ankara Garnizon Komutanlığı ve Ankara Büyükşehir Başkanlığı temsilcilerinden oluşan bir heyet tarafından kararlaştırılacaktır. Resmi cenaze töreninin Ankara dışında bir ilde yapılacaksa tören programı Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürlüğü başkanlığında, o ilin valiliği ve garnizon komutanlığı ile büyükşehir belediye başkanlığı/belediye başkanlığı temsilcilerinden oluşan bir heyet tarafından belirlenecektir.⁵

1. Mustafa Kemal Atatürk İçin Düzenlenen Cenaze Merasimi

Türkiye Cumhuriyeti'nin vefat eden ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür. 1881 tarihinde doğan Atatürk hastalık sürecinin ardından İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda 10 Kasım 1938'de vefat etmiş⁶ ve bu konudaki haber 11 Kasım 1938'de TBMM'de bir tezkereyle bildirilmiştir.⁷ Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi bu tarihte Türkiye'de Cumhurbaşkanı için yapılacak cenaze törenlerinin esasları henüz belirlenmediğinden, cenaze merasiminin ne şekilde yapılacağı İçişleri Bakanlığı'nın genelgesi doğrultusunda şekillenmiştir.⁸ 15 Kasım 1938'de Atatürk'ün cenaze töreninde yapılacak masrafların karşılanması amacıyla Ziraat Bankası'nda açtırılacak bir krediden 500.000.TL'ye kadar kullanabilmesi için Maliye Bakanına yetki verilmesi önerilmiş ve bu öneri aynı gün kabul edilmiştir.⁹

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından bir ay süre ile yas ilan edilmiştir. 16 Kasım 1938'de TBMM'de, Ankara'da cenaze töreninin yapılacağı gün olan 21 Kasım'da bütün ülkede resmi dairelerin ve okulların kapanması, özel işyerlerine de bu yönde davran-

⁵ T.C. Resmi Gazete, 2 Ağustos 2013, Sayı: 28726, .s. 1-2.

⁶ Atatürk'ün sağlık durumu tüm Türkiye'yi önemle ilgilendirirken, yabancı devletler de bu konu ile yakından ilgilenmiş, vefatının ardından Türkiye'nin acısını paylaşmışlardır. Dolmabahçe Sarayı önünde demirli olan İngiliz gemisi Esturya, sarayın üzerindeki bayrağın indiğini görür görmez kendi bayrağını da derhal indirerek Türkiye'nin yasına diğer ülkelerden önce katılmıştır. Bkz: Tan, 12 Kasım 1938, s. 1.

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, Cilt: 27, 11 Kasım 1938, İçtima: 4, Üçüncü İnikat, s. 16-17.

⁸ BCA, 15 Kasım 1938, 490.01, 4.19.43.

⁹ T.C. Resmi Gazete, 15 Kasım 1938, Devre V, Cilt: 27, İçtima: 4, Üçüncü İnikat, s. 6, T.C. Resmi Gazete, 15 Kasım 1938, Sayı: 4063.

maları için ricada bulunulması, cenaze gününün ertesi gününe kadar bayrakların yarıya indirilmesi, eğlence yerlerinin açık kalmaması, cenaze töreninin yapılacağı gün il ve ilçe merkezlerinde Atatürk'ün anısına tören yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca halkevlerinde Atatürk'ün hayatı hakkında konuşmalar düzenlenmesi yönünde de karar alınmıştır. 21 Kasım günü Ankara dışındaki bütün illerde yapılacak törenlerde uyulacak esaslar ile halkevlerinde yapılacak törenlerin şekli belirlenmiş, 10 Kasım'dan itibaren bir ay süre ile devlet memurlarının, CHP ile halkevi üyelerinin verilecek akşam yemeklerine katılmamaları ve kendilerinin de davet vermemeleri kararlaştırılmıştır.¹⁰ Ayrıca İstanbul'da yapılacak cenaze merasiminde Büyük Millet Meclisi'ni temsil etmeleri için kura ile 6 milletvekili belirlenmiştir.¹¹

11 Kasım'da Atatürk'ün naaşı defin işleri için hazırlanmaya başlanmıştır. Atatürk'ün doktorları, Sağlık Bakanı Hulusi Alataş ve Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Asım Arar Dolmabahçe Sarayı'na gelmişlerdir. Muayene sonucunda ölümün tüm belirtileri ile gerçekleşmiş olduğuna karar vermişlerdir. Atatürk'ün naaşı cenaze töreninden önce tahnit edilmiştir.¹² Tahnit işlemi başlamadan önce Atatürk'ün naaşı dini gereklere göre Ord. Prof. M. Şerafettin Yaltakaya'nın gözetimi altında yıkanmıştır.¹³ Yıkanma işleminin ardından Prof. Dr. Mustafa Hayrullah diker ve Prof. Dr. Süreyya Hidayet Serter'in gözetiminde Gülhane Tıp Akademisi Patoloji kürsüsünden Prof. Dr. Lütfi Aksu ve arkadaşları tarafından tahnit işlemi yapılmıştır.¹⁴ Bu işlem 11 Kasım 1938 günü akşamında tamamlanmıştır. Bu

¹⁰ BCA, 16 Kasım 1938, 490.01, 4.19.44., T.C. Resmi Gazete, 16 Kasım 1938, Sayı: 4063.

¹¹ Bu vekiller: Ali Barlas (Siirt), Rahmi Köken (İzmir), Yahya Galip Karğı (Ankara), Müşfik Ayazlı (Ankara), Mükerrrem Ünsal (Isparta), Raif Dinç (Zonguldak) **TBMM Zabıt Cerridesi**, Devre: V, Cilt: 27, 16 Kasım 1938, İçtima: 4, s. 50.

¹² Tahnit ölünün bozulmaması için muayyen formül dahilinde ilaçlanması işlemidir. Bkz: Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2002, s. 1021.

¹³ Ali Güler, **Bir Vedanın Ardından**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, s. 3.

¹⁴ Tahnit, işleminde Atatürk'ün naaşının iç organları çıkarılmamış, vücut bütünlüğü bozulmamıştır. Tahnit yapılırken damarlara formal solusyonu, asit fenik maddeleri enjekte edilmiştir. Prof. Dr. Lütfi Aksu, kullandığı solusyonu iki küçük şişeye doldurmuş, ağzı lehimli şişelerin üzerlerine solüsyon karışımını yazmıştır. Solüsyon şişeleri, naaşın kolları arasına yerleştirilmiştir. Tahnitten sonra vücut gazlı bantlarla sarılmış, sonra kefenlenmiştir. Daha sonra naaş kahverengi bir muşamba ile sarılmış, kurşun tabut içine yerleştirilmiş ve etrafi ilaçlı talaşlarla doldurulup örtülmüştür. Kurşun tabut hava almayacak şekilde lehimlenmiş, ardından kurşun tabut, başka bir tabutun içine yerleştirilmiştir. Bk: Tunç Boran, "Ata-

arada İstanbul Hıfzıssıhha Müzesi Müdürü Dr. Nuri Hakkı Aktansel tarafından Atatürk'ün yüzünün ve sağ elinin kalıbı alınmıştır.¹⁵

16 Kasım günü Atatürk'ün abanozdan yapılmış kahverengi tabutu Dolmabahçe Sarayı'nda 6 meşalenin yandığı büyük tören salonunda katafalka konulmuş, Türk halkı tarafından üç gün üç gece boyunca saygı geçidi yapılmıştır. Sadece 16 Kasım günü 150.000 kişi Atatürk'ü ziyaret etmiştir.¹⁶

19 Kasım sabahı Atatürk'ün cenaze namazı Dolmabahçe Sarayı'nda kılınmış, cenaze namazında imamet vazifesini İslâm Tetkikleri Enstitüsü Ord. Prof. Şerafeddin Yaltkaya, müezzinliği de Hafız Yaşar Okur üstlenmiştir.¹⁷ Kılınan cenaze namazının ardından Generaller ve Muhafız Bölüğü erleri saat 08. 15'te Atatürk'ün tabutunu Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarırken, Türk filosundan ilk top sesi duyulmuştur. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri subayları tarafından, 6 siyah atın bağlandığı top arabasına konulan tabutun üzerine vişneçürüğü renginde kadife örtü ve ipek bayrak örtülmüştür. Top arabasının önünde birer sıra subay ve birer sıra er, top arabasının iki yanında generaller yer almıştır. Arabanın hemen arkasından Muhafız Alayı'ndan bir manga ve bundan sonra Atatürk'ün İstiklâl madalyasını taşıyan Tümgeneral İlyas Sami Aydemir, ardından Cumhurbaşkanlığı Başkâtibi Hasan Rıza Soyak, Başyaver, Muhafız Alayı Komutanı ve diğer yaverler, Başvekil Celâl Bayar ve arkasında Özel Kalem Müdürü Baki Sedes, Büyük Millet Meclisi namına gelen heyet yerini almıştır. Heyetin ardından Afgan eski Kralı Emanullah Han ve mihmandarı, daha sonra Trakya Umumi Müfettişi Kâzım Dirik, Vali Muhittin Üstündağ, Üçüncü Kolordu Komutanı, İstanbul Kumandanı Halis Bıyıktaş, diğer mülkî ve askerî erkân yer almıştır. Atatürk'ün cenaze merasiminde tören komutanlığına Orgeneral Fahrettin Altay atanmıştır.¹⁸ Cenaze merasiminde Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'n-

türk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 47, Ankara, 2011, s. 490, 493; Ali Güler, **Bir Vedanın Ardından**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, s. 4.

¹⁵ Bedi Şehsuvaroğlu, **Atatürk'ün Sağlık Hayatı**, İstanbul, Hür Yayın, 1981, s. 42- 43.

¹⁶ **Ulus**, 17 Kasım 1938, s. 1, 17 Kasım 1938'de ziyaretçilerin yoğunluğu nedeni ile Dolmabahçe Sarayı'nın önünde sıkışıklık olmuş, 11 kişi yaşamını yitirmiştir. Bk. **Cumhuriyet**, 19 İkinci Teşrin 1938, s. 1.

¹⁷ **Cumhuriyet**, 20 İkinciteşrin 1938, Sayı: 5218, s. 4; **Kurun**, 20 İkinciteşrin 1938, s. 2.

¹⁸ Hakan Uzun, "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 43, Ankara

dan son çıkışının ardından, eski bir âdete uyularak iki hademe tarafından kapının önü süpürülmüş ardından iki büyük kanattan oluşan kapı kapatılmıştır. Bu sırada caddede en önde bir atlı polis kıtası, ardında mızraklı süvari kıtası, başlarında alay sancağı bulunan bir piyade kıtası, alay bayrakları ile topçu alayı olarak askerî birlik oluşturulmuş, bunun arkasından sayıları bine yaklaşan çelenkler sıralanmıştır. Çelenklerin ardından gelen top arabasını takip eden gruptan sonra kordiplomatige mensup kişiler, ordu mensupları, şehir meclisi, vilâyet, belediye ve hükümet mensupları, üniversite öğrencileri, harp akademisi öğretim görevlileri ve öğrencileri, topçu, binicilik okulları, şehir bandosu, izciler, yedek subay okulu ve diğer guruplar gelmiştir.

Dolmabahçe'den yola çıkan cenaze alayı Sarayburnu'na vardığında Türk ve konuk harp gemilerinin arasından geçen Zafer muhribi de Sarayburnu'na yanaşmıştır.¹⁹ Atatürk'ün naaşı Zafer muhribinin sancak tarafında hazırlanan yerine konmuş, saat 13'te Zafer muhribi, Sarayburnu'ndan ayrılmıştır. Bu arada Fransızların Emil Beattin kruvazörü şehri topla selamlamış ve Selimiye de bu selama karşılık vermiştir. 19 uçaktan oluşan bir hava filosu bu mateme havadan iştirak etmiştir. Saat 13.27'de Zafer, Yavuz zırhlısına yanaşmış, önce TBMM üyeleri Yavuz'a geçmişler sonra cenaze denizcilerin elleri üzerinde Yavuz'a alınmış ve mor kadifelerle hazırlanan sehpaye konmuştur. Gemide cenazenin ayakucunda deniz erleri saygı nöbeti tutmuştur. Yavuz'dan atılan 101 pare top atışına, diğer ülkelerden gelen gemilerin top atışları da iştirak etmiştir. Yavuz, ardında kendisine eşlik eden Hamidiye, İngiltere'nin Malaya, Sovyet Rusya'nın Moskova, Almanya'nın Emden, Yunanistan'ın Hidro, Fransa'nın Emil Beattin, Romanya'nın Recina Maria gemileri ile saat 15.40'ta İzmit'e doğru yola koyulmuştur. Bir süre sonra Savarona yatı Yavuz'un önüne geçmiş, Sus, Suat ve diğer vapurlar da harp gemilerinin iki yanında yer almışlardır. Denizde oluşturulan bu alay Atatürk'ü Adalar açıklığına kadar geçirdikten sonra konuk harp gemileri ile küçük vapurlar geri dönmüş, saat 18.50'de Yavuz, diğer gemilerle birlikte ışıkları sönmüş

2009, s. 533; 531-553

¹⁹ Atatürk'ün cenaze merasimine iştirak edecek bazı yabancı heyetleri İstanbul'a getirecek olan yabancı harp gemilerinin İstanbul'a gelmelerine, askerlerinin ve diğer görevlilerin üniforma ile karaya çıkmalarına izin verilmiştir. Bu gemilerin limanda buldukları süre boyunca Türk haberleşmesini bozmamak şartı ile belli zamanlarda telsiz kullanmalarına da izin verilmiştir. Bkz: **BCA**, 28 Kasım 1938, 030.18. 01.02, 85.99.10.

halde İzmit'e gelmiştir. Yüksek rütbeli generallerin omuzlarında gemiden alınan naaş, üzeri bayraklarla örtülü olan vagona yerleştirilmiş ve 20.30'da tren Ankara'ya doğru yola çıkmıştır.²⁰

20 Kasım 1938'de Ankara'ya yaklaşan treni önce uçak filosu karşılamıştır. Bu sırada Atatürk'ün her zaman gardan çıkıp arabaya bindiği yerde bir top arabası Atatürk'ün naaşını taşımak için beklemektedir. Saat 10'da tren istasyona girmiş, top atışları uçak sesleri ile karışmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Çakmak, aynı trenle gelmiş olan Başbakan Celâl Bayar, Bakanlar, Orgeneral Fahrettin Altay tabutun bulunduğu vagona Atatürk'ü selamlamışlardır. Vagondan indirilen naaş, 12 general tarafından top arabasına nakledilmiş, bu sırada 101 pare top atışı yapılmıştır. Saat 10.40'ta 6 siyah kadananın çektiği top arabası önde olmak üzere, alay harekete geçmiştir. TBMM'nin önünde kurulan ve çelenklerle sarılı katafalkın altı sütunu üzerine yerleştirilmiş olan meşaleler ise alayın hareketi ile ateşlenmiştir. Alay TBMM'ye varınca 12 milletvekili tarafından top arabasından indirilen naaş katafalca yerleştirilmiş, katafalkın önüne Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çelengi bırakılmıştır. Birer general, birer subay ve erden oluşan heyet kılıçları çekilmiş olarak saygı nöbetine başlamışlardır. Halk Atatürk'e veda etmek için saygı geçidi yapmıştır.²¹

21 Kasım 1938'de Atatürk'ün naaşının geçici kabir olan Etnoğrafya Müzesi'ne nakledilmesi için hazırlıklar tamamlanmış, sabah tabutun üzerindeki atlas bayrak yaverler tarafından alınmıştır. Naaş, önünde beyaz halatları çeken 100 erin ve arkasında da gene beyaz halatları çekmek üzere 50 erin hazır bulunduğu top arabasına 12 milletvekili tarafından yerleştirilmiştir. Saat 10.10'da saygı geçidi başlamış, en önde mızraklı süvariler geçmiştir. Onları, ön sırada yer alan sancakları ile Topçular Muhafız Alayı ve Harbiyeliler takip etmiştir. 10.35'te yabancı devletlerin gönderdikleri ihtiram kıtalarının geçişi başlamıştır. Geçitte yer alan ülkeler Almanya, Bulgaristan, Fransa, Büyük Britanya, Yunanistan, İran, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya'dır. Cenaze merasimine katılan konuk delegeler ve sefirler ise Afganistan, Arnavutluk, Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Mısır, İspanya, Estonya, Amerika, Finlandiya,

²⁰ Cumhuriyet, 20 İkinciteşrin 1938, s. 4.

²¹ Cumhuriyet, 21 İkinciteşrin 1938, s. 1-7.

Fransa, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, Irak, İran, İtalya, Japonya, Letonya, Litvanya, Norveç, Hollanda, Polonya, Romanya, İsveç, İsviçre, Suriye, Çekoslovakya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya olarak belirlenmiştir.²²

Konukların geçişinin ardından bir deniz kıtası sert adımlarla yürüyerek geçişi tamamlamıştır. Saat 10.40'ta Atatürk'ün naaşını taşıyan top arabası top sesleri eşliğinde ağır ağır hareket etmiştir. Top arabasının hemen arkasında Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım ve eşi, arkada Cumhurbaşkanı Katibi Hasan Rıza, Başyaver Celâl ve yaverler, İsmet İnönü ve daha sonra TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, sağında Başbakan Bayar ve solunda Mareşal Fevzi Çakmak yer almıştır. Konuk delegeleri bakanlar ve milletvekilleri takip etmiştir. Top arabası çeken erler halkevi ile müzenin arasında durduğu zaman Atatürk'ün naaşına günlerdir refakat eden arkadaşları tabuta karşı cephe alıp selam vermişlerdir.

Atatürk'ün tabutu saat 12.00'da Etnoğrafya Müzesi'ne ulaşmıştır. Atatürk'ün yaverleri ve maiyet subayları tabutun üzerindeki Türk bayrağını ve örtüyü almışlar ve tabut mehmetçiklerin, komutanların ve subayların omuzları üzerinde, müzenin orta bölümünü oluşturan ve yukarıdan aşağıya müslinlerle kaplı olan salonun ortasındaki kaideye konmuştur. Baş ve ayakuçlarında üçer meşalenin yandığı naaşın etrafında dört subay nöbet beklemiştir.²³

Ankara'da yapılan merasim bu şekilde gerçekleşirken yurt genelinde de Mustafa Kemal Atatürk için törenler düzenlenmiştir.²⁴ Ankara'nın dışındaki illerde düzenlenen törenler de alınmış kararlar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Törenlerin saat 14.00 itibarı ile başlaması, törene katılacak halkın Atatürk heykeli veya büstü olan yerlerde bunların etrafında, olmayan yerlerde Cumhuriyet Meydanlarında toplanmaları, heykel ve büst bulunmayan meydanlarda güzel ve büyük bir kürsü üzerine Atatürk'ün iyi bir fotoğrafının bulundurulması, kürsünün Türk ve parti bayrağı ile örtülmesi ve hiçbir siyah işaret bulundurulmaması tören sırasında uyulacak kurallar olarak belirlenmiştir.²⁵

²² **Cumhuriyet**, 21 İkinciteşrin 1938, s. 7.

²³ **Cumhuriyet**, 21 İkinciteşrin 1938, s. 7.

²⁴ **Ulus**, 22 Kasım 1938, s. 6.

²⁵ **BCA**, 15 Kasım 1938, 490.01., 4.19.15.3.

Atatürk'ün naaşı Etnoğrafya Müzesi'nde yaklaşık dört ay katafalkta kalmış, 31 Mart 1939 günü saat 14.00'te Abdülhalik Renda, Dr. Refik Saydam, Mareşal Fevzi Çakmak, Kemal Gedeleş, Binbaşı Celal Öner ve Nevzat Tandoğan tarafından imzalanan protokolden sonra Etnoğrafya Müzesi içinde, salona açılan mezara yerleştirilmiştir.²⁶

Atatürk'ün cenaze töreni basında büyük yankı bulmuştur. Atatürk'ün hayatı, Türk ulusu için yaptığı hizmetler günler boyu basında yer almıştır. Hem Türk milletinin hem de yabancı devletlerin cenaze törenine katılımı geniş şekilde verilmiştir. Tüm ulusun ortak matemi “*Bu toprakta hangi şehinsahın, hangi cihangirin önünden bütün bir millet böyle içten bir matemle geçmiştir*”²⁷, “*Gençlik orada idi, ordu orada idi, İstanbul ve memleket orada idi, hatta heyetleri, sefirleri, askerleri ve mümessilleri ile bütün dünya orada idi. Bütün millet ve bütün dünya cenazesinin arkasında onu ebediyete götüren yol üzerinde son vazifelerini yapmak için birleşmiş bulunuyordu. Ne bahtiyar ölü*”²⁸ sözleri ile yazıya dökülmüştür. Türk ulusunun yanı sıra tüm dünyanın da bu yasa katılımı “*Atatürk, insanlığa ve medeniyete hizmet ettiği için Ankara'da Atatürk'ün tabutu önünde bütün insanlık ve medeniyet hürmetle eğilmiş, matem tutmuştur*”²⁹ “*Ne Türk sancağı bir daha bu kadar büyük, bu rütbe şanlı bir cesedi örter, ne dünya bayrakları bir daha bu kadar vakur, bu rütbe asil bir ölümün önüne serilebilir. O bir kere doğmuştu, bir kere öldü...*”³⁰ şeklinde ifade edilmiştir.

Dünya basını da Atatürk'ün vefatına geniş yer vermiştir. Paris Temps Gazetesi'nde yer bulan “*Ölüm, mağlubiyet bilmeyen bu adamı mağlup etmiştir. Fakat onun muazzam eseri bakidir*”³¹ ifadesi bu yorumlardan sadece birisidir.

Etnoğrafya Müzesi içindeki kabir yukarıda da belirtildiği gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün geçici kabridir. Atatürk'ün vefatının hemen ardından Atatürk için Ankara'da Anıtkabir yapılması düşüncesi ile bir komisyon kurulmuştur. Komisyon ilk toplantısını 16 Aralık

²⁶ **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1939, s. 1.

²⁷ **Tan**, 17 Kasım 1938, s. 3.

²⁸ Sabiha Zekeriya Sertel, “Ne Bahtiyar Ölü”, **Tan**, 20 Kasım 1938, s. 3.

²⁹ Abidin Daver, “Tabutun Önünde Dünyanın Eğildiği Büyük Adam”, **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1938, s. 2.

³⁰ Burhan Felek, “Gıpta Edilen Yegane Ölü”, **Tan**, 20 Kasım 1938, s. 3.

³¹ **Tan**, 12 Kasım 1938, s. 9.

1938’de yapmıştır. Toplantıda Anıtkabir konusunda Türk ve yabancı bilim adamlarının düşüncelerinden yararlanma amacıyla komisyon toplantılarına bu alanda ünlü kişilerin davet edilmesi yönünde karar alınmıştır. Anıtkabir’in yerini kararlaştırmak için TBMM’de bir üst komisyon kurulmuş, Anıtkabir’in Rasattepe’de yapılması yönünde karar alınmıştır.³²

Atatürk için 9 Ekim 1944’te Rasattepe’de yapımına başlanan Anıtkabir 1 Eylül 1953’te tamamlanmıştır.³³ Atatürk’ün 15 yıl süre ile kaldığı Etnoğrafya Müzesi’ndeki geçici kabri 4 Kasım 1953’de açılmıştır. Geçici kabrin açılmasında; Meclis Başkanı Refik Koral-tan, Başbakan Adnan Menderes, Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut, Meclis eski Başkanı Abdülhalik Renda, Cumhurbaşkanlığı Genel Katibi Nurullah Tolon, eski Genel Katip Kemal Gedeleş, Ankara Valisi Kemal Aygün ve Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu hazır bulunmuşlardır. Kabrin açılmasında, Erkek Teknik Sanat Okulu ve Yapı Enstitüsü öğretmen ve öğrencileri de görev almıştır. Kabrin açılmasına saat 09.10’da başlanmıştır. Mezarı üstten ve yandan çevreleyen mermer levhalar çıkarılmış, kabrin üzerindeki toprak tabaka Anıtkabir’de kabre konmak üzere toplanmıştır. Toprağın altındaki döşeme de kaldırılarak geçici kabri boydan boya kaplayan çelik kapaklar dışarı çıkarılmıştır. Bu kapaklar kaldırıldığında, Atatürk’ün Türk Bayrağına sarılmış tabutu ile karşılaşmış, 500 kg. ağırlığındaki tabut sal tertibatı yapılmış olan vinçle yukarı çekilerek, Etnoğrafya müzesindeki katafalka konulmuştur. Tabut katafalka konduktan sonra, kabrin açılmasında hazır bulunan resmi heyet tarafından bir protokol hazır-

³² BCA, 00.00.1942., 030.10.00.00, 1.8.14.1.

³³ 1 Mart 1941’de Anıtkabir için uluslararası bir yarışma açılmıştır. Yarışmaya 27’si yabancı olmak üzere 47 sanatçı katılmıştır. Jüride yer alan isimler şöyledir: Prof. Arif Hikmet Holtay, Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisi Yüksek Mimar Muammer Çavuşoğlu, Ankara İmar Müdürü Yüksek Mimar Muhlis Sertel, Alman Prof. P. Bonatz, İsviçreli Prof. İvan Tenghom, Macar Prof. Karoly Wickinger. Jüri, Alman Prof. Johannes Kruger’in, İtalyan Prof. Arnaldo Foschini’nin ve Prof Emin Onat ile Doç. Orhan Arda’nın eserini ödül vermeye layık bulmuştur. Ancak aralarında bir tercih yapamamıştır. Anıtkabir Proje yarışma şartları gereği, bu eserlerden birini seçme yetkisi hükümete ait olduğundan, hükümet durumu değerlendirmiş, 7 Mayıs 1942’de Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda’nın eserini uygulamaya karar vermiştir. Ancak bu projenin jürinin önerileri doğrultusunda düzeltilmesi şartı konmuştur. 28 Ekim 1943’te yeni bir komisyon kurularak projede gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bu proje 7 Kasım 1943’te kesin olarak kabul edilmiştir. 9 Ekim 1944’te yapımına başlanan Anıtkabir 1 Eylül 1953’te tamamlanmıştır. Bkz: Nurettin Can Gülekli, **Anıtkabir Rehberi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1993, s. 15.

lanarak imzalanmıştır. Kız Teknik Öğretmen Okulu öğrencilerinin hazırladığı Türk Bayrağı, katafalkın üzerine serilmiştir.³⁴

Atatürk'ün naaşının önünde, 4 Kasım'dan 9 Kasım'a kadar yüksek öğretim öğrencileri³⁵, subaylar, sivil erkan ve generaller saygı nöbeti tutmuşlardır. 10 Kasım 1953'te saat 09.05'de "Ti" işareti verilmiş, bu işaretle birlikte Ankara tepelerinde top atışı başlamış ve törene katılanlar saygı duruşunda bulunmuştur. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'ndan 12 er, Atatürk'ün Türk Bayrağına sarılı tabutunu Etnografya Müzesi önünde bekleyen top arabasına yerleştirmiştir. 136 asteğmenin çektiği top arabası saat 09.20'de müze önünden hareket etmiştir. Tören için oluşturulan birlik tören komutanı, Kara Harp Okulu Bando ve Sancağı, Harp Okulu Alayı Flamaları, Hava Harp Okulu'ndan bir bölük, toplu halde bayrakları taşıyan gençler ile bir izci alayından oluşmuştur.³⁶ Top arabası 12 general tarafından çevrelenmiş, Atatürk'ün İstiklal Madalyası, siyah kadife bir yastık üzerinde bir amiral tarafından taşınmıştır.³⁷ Arkadan da protokole dahil kişiler gelmiştir. Hava Kuvvetlerine bağlı uçaklar da havadan korteje katılmıştır. Kortej Anıtkabir'e doğru ilerlerken, Türk Hava Kurumu'nun uçakları Atatürk'ün bir portresini Ankara semalarında dalgalandırmıştır.³⁸ Uçaklardan naaşın üzerine ufak paraşütlere bağlı çiçek demetleri atılmıştır.

Kortej 12.15'de Anıtkabir'e ulaşmış, 12 er Atatürk'ün naaşını omuzlarına alarak Aslanlı Yol'da ilerlemeye başlamıştır. Tabutun iki tarafında 12 general yürümüştür. Yol boyunca dizilen kız ve erkek izciler ellerindeki çiçekleri tabutun geçeceği yola serpmiştir. Ata'nın naaşı Şeref Holüne çıkan merdivenlerin başına geldiğinde, merdivenlerin iki yanında üçer sıra nöbet tutan izciler Atatürk'ü selamlamışlardır. Tabut 12.50'de Şeref Holüne çıkan merdivenlerin ortasında hazırlanmış olan katafalk üzerine koyulmuş, hemen ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar, katafalkın arkasından Türk Mille-

³⁴ **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1953, s. 6.

³⁵ Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakli töreninde hazır bulunmak üzere İstanbul'dan Ankara'ya gelmek isteyen İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği'ne dahil bütün fakültelerinden beşer öğrencinin toplam 150 kişiyi aşmamak koşulu ile yol masrafları Başbakanlık tarafından karşılanmıştır. Bkz: **BCA**, 19 Mart 1957, 030.01.00.00,83.524.1.2.

³⁶ **Milliyet**, 11 Kasım 1953, s. 7.

³⁷ **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1953, s. 10.

³⁸ **Milliyet**, 11 Kasım 1953, s. 7.

tine hitaben bir konuşma yapmıştır. Bayar'ın konuşmasının ardından tabut askerlerin omuzlarında lahitin tam altında bulunan defin mahalline getirilmiş, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve diğer katılanlar mezarın etrafında yer almışlardır. Tabut açılarak saat 13.30'da naaş kabre indirilmiştir. Mezarın etrafına Ankara toprağı ve yurdun dört bir köşesinden getirilmiş olan topraklar yerleştirilmiştir. Defin işlemi tamamlandıktan sonra, Şeref Holü'nde lahitin önünde saygı durumunda bulunulmuş, bu arada, Etnografya Müzesi'nde geçici kabrin açılışında hazır bulunan heyet tarafından defin tutanağı hazırlanarak imzalanmıştır. Resmi törenin sona ermesinin ardından Anıtkabir halkın ziyaretine açılmış, gece aydınlatılmıştır. 10 Kasım 1953 günü Anıtkabir'i 70.000 kişi ziyaret etmiştir.³⁹ Aynı gün Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evde de tören düzenlenmiştir.⁴⁰

2. İsmet İnönü İçin Düzenlenen Cenaze Merasimi

1884 tarihinde doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi İsmet İnönü 25 Aralık 1973'te kalp rahatsızlığı nedeni ile Pembe Köşk'te vefat etmiştir.⁴¹ Aynı gün Bakanlar Kurulunca bu kayıptan duyulan üzüntünün ifadesi olmak üzere bayrakların yarıya çekilerek cenaze töreninin bitimine kadar gönderde kalması kararlaştırılmıştır.⁴² Bakanlar Kurulu üyelerinin İnönü ailesini ziyareti sırasında Bayan İnönü toprağı verilme konusunda ailece daha önceden verilmiş bir kararı dile getirmiş, İsmet İnönü'nün aile mezarlığına gömülmesini istediklerini ifade etmiştir. Ancak Hükümet üyeleri "*İnönü'nün artık Türk milletine mâl olduğunu aile kararına rağmen İnönü'nün Anıtkabir'de toprağı verilmesine karar verildiğini*" söylemişlerdir.⁴³ Mevhibe İnönü, Hükümet üyeleri ile yaptığı görüşmeden sonra İnönü'nün Anıtkabir'e gömülmesine onay vermiş⁴⁴ ve Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda İsmet İnönü'nün Anıtkabir'de toprağı verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁵

³⁹ Cumhuriyet, 11 Kasım 1953, s. 10.

⁴⁰ Milliyet, 11 Kasım 1953, s. 1.

⁴¹ T. C. Resmi Gazete, 26 Aralık 1973, Sayı: 14754, s. 17713, Tercüman, 26 Aralık 1973, s. 1.

⁴² T. C. Resmi Gazete, 26 Aralık 1973, Sayı: 14754, s. 17713.

⁴³ Cumhuriyet, 26 Aralık 1973, s. 9.

⁴⁴ Cumhuriyet, 27 Aralık 1973, s. 1.

⁴⁵ BCA., 27 Aralık 1973., 030.18.01.02.,309.102.16., T.C. Resmi Gazete, 21 Ocak 1974,

İnönü'nün ölümü üzerine Türkiye radyoları normal yayın akışını değiştirmiş İnönü ile ilgili özel programlar düzenlenmiş, cenaze merasiminin TRT tarafından naklen yayınlanması kararlaştırılmıştır.⁴⁶ Devlet opera, tiyatro ve konser programları cenaze kalkıncaya kadar iptal edilmiş⁴⁷ ve Türkiye'de üç günlük yas ilan edilmiştir.⁴⁸ Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz, İnönü'nün kaybı nedeni ile Valiliklere bir genelge göndermiş, 28 Aralık günü ilk, orta ve yüksek dereceli okullarda ders yapılmayarak anma törenleri düzenlenmesini istemiştir. İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi de alınan bir günlük tatil kararını 28 Aralık akşamına kadar uzatmıştır. Ege Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, KTÜ, İTİA'da derslere bir gün ara verilmiştir. Erzurum Atatürk Üniversitesi üç gün, Ankara Hacettepe Üniversitesi bir gün tatil kararı almıştır. Ankara Üniversitesi ise 29 Aralık gününe kadar tatil kararı almıştır.⁴⁹

İnönü'nün cenaze merasimi İnönü'nün Bayrağa sarılı cenazesinin 27 Aralık günü saat 10.00'da Çankaya'daki Pembe Köşk'ten alınması ile başlamıştır. Cenaze Başbakan Yardımcısı Kemal Satır, Enerji Bakanı Kemal Demir, CHP eski Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal, Osman Bölükbaşı ve İnönü'nün yakınlarında bulunmuş bazı siyaset adamları tarafından omuzlar üzerinde alınmış ve köşkün kapısı önüne getirilmiştir. Kapının önünde bir din adamının dua okumasının ardından Harp Okulu öğrencileri tabutu siyaset adamlarından alarak cenaze arabasına yerleştirmişlerdir. TBMM'ye doğru yol alan cenaze korteji saat 10.30'da TBMM'ye varmıştır.⁵⁰ TBMM Muhafız Taburuna bağlı erler Türk Bayrağına sarılı tabutu cenaze arabasından indirmişlerdir. TBMM üyeleri tabutu katafalka yerleştirmişlerdir. İki general, iki Harp Okulu öğrencisi, iki gençlik temsilcisi, iki polis memuru ilk saygı nöbetini tutmak için katafalkın etrafında yerlerini

s. 1. (6 Kasım 1981 gün ve 2549 sayılı Devlet Mezarlığı Hakkında Kanun'un birinci maddesinde “..Türk milletinin, bir armağan olarak yalnız Büyük Kurtarıcı için tesis ettiği Anıt-kabirde Atatürk'ün ve ayrıca en yakın silah ve mesai arkadaşı İsmet İnönü'nün kabirleri muhafaza edilir. Anıt-kabir alanı içine başkaca hiçbir kimse defnedilemez.” denmektedir. Bk; “Devlet Mezarlığı Hakkında Kanun”, **T.C. Resmi Gazete**, 10 Kasım 1981, Sayı: 17510, Tertip: 5, Cilt: 21, s. 34.

⁴⁶ **Tercüman**, 28 Aralık 1973, s. 1.

⁴⁷ **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1973, s.1.

⁴⁸ **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1973, s. 1.

⁴⁹ **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1973, s. 7.

⁵⁰ **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1973, s. 1.

almışlardır. 10.35'te saygı geçidine başlanmış, İnönü'yü önce ailesi selamlamış ardından Cumhurbaşkanı Korutürk adına Genel Sekreter, Başdanışman, Başyaver Albay Hüseyin Topa, Cumhuriyet Senatosu Başkanı, Millet Meclisi Başkanı, Başbakan, CHP Genel Başkanı, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Genelkurmay Başkanı, Eski Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Ankara Valisi, Garnizon Kumandanı, Ankara Belediye Başkanı saygı geçişinde bulunmuşlardır. İnönü'nün silah arkadaşları ve eski muhriplerin de geçişinden sonra İnönü TBMM üyeleri, askeri ve mülkî erkân ve yurttaşlar tarafından selamlanmıştır. 28 Aralık sabahı TBMM üyeleri İnönü'nün naaşını katafalktan almış şeref kapısı önündeki top arabasına yerleştirmişlerdir. Cenaze törenine katılacak üst düzey devlet yöneticileri, TBMM üyeleri, generaller, yabancı konuklar ve yabancı misyon şefleri şeref kapısına çıkan merdivenlerde yerlerini almışlardır.

Cenazeye katılan yabancı konuklar İran Şahının kardeşi Prens Ahmet Rıza, İngiliz Dışişleri Genel Sekreteri, Fransa'nın eski bakanlarından Rourge, Libya İskan Bakanı, Pakistan Federai Bakanı, Romanya Maden ve Petrol Bakanı, Sovyet Yüksek Şûra Başkan Yardımcısı, Tunus'tan Habib Burgiba'nın oğlu ve Devlet Bakanı, Yugoslav CB Kurul Üyesi, Yunanistan Kültür Bakanı, Almanya Parlamento Devlet Sekreteri ve Türkiye Dairesi Başkanı, Bulgaristan Devlet Şûrası'nın üç üyesi, Kıbrıs Türk Meclis Başkanı ve beraberrindeki heyetler olarak belirlenmiştir.⁵¹

Tören sırasında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, top arabasına yerleştirilmiş cenazenin önüne gelmiş ve İnönü'yü selamlamıştır. Cumhurbaşkanının yerini almasından sonra Muhafız Alayı İnönü'nün naaşı önünden geçerek cenazeyi selamlamıştır. Saat 10.17'de çevresinde 16 general ile amiralin yer aldığı ve Harp Okulu öğrencileri tarafından çekilen top arabası hareket etmiştir. İnönü'nün İstiklâl Madalyası top arabasının hemen önünde bir tümgeneral tarafından taşınmıştır.

Cenaze alayının en önünde muhafız alayı bandosu yer almış, bandonun arkasından tören komutanı general ve karargahı, ardında Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı, Kara Kuvvetleri Bandosu, İnönü'nün İstiklal Madalyasını taşıyan tümgeneral, cenazeyi taşıyan top

⁵¹ Tercüman, 29 Aralık 1973, s. 7.

arabası ve çevresindeki 16 general ve amiral, Mevhibe İnönü'nün bulunduğu araba ve çevresinde yürüyen aile üyeleri alaydaki yerlerini almışlardır. Senato ve Meclis Başkanları, Başbakan, Eski Cumhurbaşkanı Sunay, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sancar, Anayasa Mahkemesi Başkanı ve CHP Genel Başkanı Ecevit, ardından yabancı konuklar, Bakanlar Kurulu üyeleri, diplomatik misyon şefleri, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlık Divanı üyeleri, Anayasa Mahkemesi üyeleri, Kuvvet Komutanları ile orgeneral ve oramiraller, öteki yüksek mahkemeler ile üniversite öğretim üyeleri, müsteşarlar, Vali ve Belediye Başkanı, genel müdürler ve siyasi partiler ile çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcileri de alaydaki yerlerini almışlardır. Cenaze alayında ayrıca Kara, Deniz, Hava ve Jandarma Genel Komutanlığına bağlı şeref bölükleri de yer almıştır.⁵²

Cenaze alayı 11.15'te Maltepe Camiine ulaşmış, İnönü'nün naaşı burada Harp Okulu öğrencileri tarafından top arabasından alınmış ve musalla taşına yerleştirilmiştir. Dört general ve amiral sürekli olarak naaşın önünde nöbet tutmuştur. Diyanet İşleri Başkanı'nı Dr. Lütfi Doğan'ın cenaze namazını kıldırmasından sonra cenaze, Harbiyeliler tarafından tekrar top arabasına yerleştirilmiştir.⁵³ Cenaze Maltepe Camii'nden Anıtkabir'e gelirken helikopterler korteje eşlik etmiştir.⁵⁴

Anıtkabir'e gelindiğinde İnönü'nün naaşı general ve amirallerle Harp Okulu öğrencileri tarafından taşınarak Anıtkabir'de kendisi için hazırlanan bölüme yerleştirilmiştir. İnönü'nün naaşının TBMM'den alınıp toprağa verilmesine kadar her beş dakikada bir top atışı yapılmıştır. İnönü'nün vefatının ardından Pembe Köşk'e 15000 başsağlığı telgrafı gelmiş, katafalkın önünden binlerce kişi saygı geçidinde bulunmuştur.⁵⁵

50 yıllık Cumhuriyetin her döneminde İnönü adının ve izlerinin olduğu basında yer bulmuş,⁵⁶ İnönü, yurtsever bir asker, mükemmel bir kurmay, zeki bir diplomat, olgun bir devlet adamı, sabırlı yılmaz bir politikacı⁵⁷ olarak 20. Yüzyılın kaderini defalarca etki-

⁵² **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1973, s. 1

⁵³ **Tercüman**, 29 Aralık 1973, s. 7; **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1973, s. 9.

⁵⁴ **Tercüman**, 29 Aralık 1973, s. 7.

⁵⁵ **Tercüman**, 28 Aralık 1973, s. 2.

⁵⁶ **Tercüman**, 26 Aralık 1973, s. 1.

⁵⁷ Nadir Nadi, "İnönü Üstüne", **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1973, s. 1.

leyen kararların sahibi⁵⁸ olarak tanımlanmıştır. Taşındığı özellikler onu Türk ulusuyla bütünleştirmiştir.⁵⁹ Bu bütünleşme cenaze töreninde de etkisini göstermiştir. Ankara’da hava sıcaklığının eksi 5 olmasına rağmen on binlerce kişi İnönü’yü son yolculuğunda yalnız bırakmamış, bu durum ...“*Ve Ata’nın en yakın arkadaşı Onun yanı başına muhteşem bir törenle gömüldü. ...Genci, ihtiyarı, askeri, sivil, kadını, erkeği ile yüzbinler rahmet okudu O büyük insan için*”⁶⁰ sözleri ile ifade edilmiştir. Farklı görüşlere sahip olan hatta siyasi açıdan İnönü’ye yakın olmayan vatandaşlar bile 89 yaşında hayatını kaybeden İnönü’ye karşı büyük bir saygının içinde birleşmişlerdir.⁶¹ 1973 yılında yaşanan siyasi çalkantılara rağmen İnönü’nün cenaze töreninde milletçe ortak çizgide buluşulmuş, ortak bir hüznün yaşanmıştır. Cenaze töreninin milli birlik ve beraberlik ruhunu yansıtmaması nedeni ile 25 Aralık 1973 tarihi “III. İnönü Zaferi” olarak değerlendirilmiştir.⁶² İngiltere Kraliçesi Elizabeth İnönü’nün vefatı nedeni ile Cumhurbaşkanı Korutürk’e ve Mevhibe İnönü’ye gönderdiği taziye mesajında İnönü çapında bir devlet adamının Dünyaya az geldiğini belirtmiş, yabancı basın İnönü’nün ölümüne geniş yer ayırmıştır.⁶³

3. Celal Bayar İçin Düzenlenen Cenaze Merasimi

1883 tarihinde doğan Türkiye Cumhuriyeti’nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celâl Bayar 22 Ağustos 1986’da tedavi görmekte olduğu Haydarpaşa Hastanesi Göğüs Kalp ve Damar Cerrahisi Merkezi’nde vefat etmiştir. 104 yaşında vefat eden Bayar, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk sivil Cumhurbaşkanıdır. Bayar için 22 Ağustos gecesi Hükümet bir bildiri yayımlayarak Bayar’ın Devlet Töreni ile defnedileceğini, bu büyük kayıptan duyulan üzüntünün ifadesi olarak bütün yurttaki bayrakların yarıya çekileceğini, tören bitimine kadar da gönderde kalacağını duyurmuştur. Türkiye radyo ve televizyonları normal yayın akışını keserek özel yayına başlamışlardır.⁶⁴

⁵⁸ Mehmet Barlas, “Büyük Bir Türk’ü Kaybettik”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1973, s. 7.

⁵⁹ “İnönü İçin”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1973, s. 1.

⁶⁰ **Tercüman**, 29 Aralık 1973, s. 7.

⁶¹ Altan Öymen, “İsmet Paşa’yı Uğurlarken”, **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1973, s. 1

⁶² Rauf Tamer, “Harbe Gider Gibiydin Paşam”, **Tercüman**, 30 Aralık 1973, s. 2.

⁶³ **Tercüman**, 27 Aralık 1973, s. 1-2

⁶⁴ **Milliyet**, 23 Ağustos 1986, s. 7.

Hükümet tarafından Celâl Bayar'ın Devlet Mezarlığına gömülmesi şeklinde getirilen öneriyi Bayar ailesi kabul etmemiştir. Bayar ailesi Celal Bayar'ın Bursa'nın Gemlik İlçesi Umurbey Bucağı'nda bulunan Celâl Bayar Vakfı'na ait araziye gömülmesini istemiş ve bu istek 24 Ağustos 1986'da Bakanlar Kurulu'nca onaylanmıştır.⁶⁵

26 Ağustos'ta Bayar'ın bayrağa sarılı naaşı gasilhaneden alınarak İstanbul Göğüs Kalp ve Damar Cerrahi Merkezi'nin bahçesinde hazırlanan katafalka konulmuştur. Vatandaşlar katafalkın önünden geçerek Bayar'a son vazifelerini yapmışlardır. Daha sonra naaş Yeşilköy Askeri Havaalanına götürülmüştür. Bayar'ın tabutunu taşıyan uçak saat 16.00'da Ankara'ya gitmek üzere havalanmıştır. Bayar'ın ailesi ve Milli Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk'ün refakatinde Etimesgut Havaalanına getirilen cenaze Gülhane Askeri Tıp Akademisi'ne götürülmüştür.⁶⁶

27 Ağustos'ta Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nden askeri araçla alınan Bayar'ın naaşı saat 10.00'da törenle TBMM Şeref Kapısı önüne getirilmiş ve askerlerin omuzlarında taşınarak Şeref Salonu girişindeki katafalka konmuştur. Ardından saygı geçidine başlanmıştır. Bayar ailesi, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan Özal, Konsey Üyeleri ve Genelkurmay Başkanı saygı duruşunda bulunmuşlardır.⁶⁷

Bayar'ın cenazesi 28 Ağustos'ta TBMM'den alınarak Harp Okulu öğrencilerinin taşıyacağı top arabasına yerleştirilmiştir. Top arabasının önünde askeri birlikler, arkasında Bayar'ın ailesi, ardından Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Konsey üyeleri, TBMM Başkanı Necmettin Karaduman, Başbakan Turgut Özal, SHP lideri Erdal İnönü, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ ve Hükümet üyelerinden sonra TBMM üyeleri, daha sonra Süleyman Demirel ve eski parlamenterler yer almıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni temsilen Başbakan Derviş Eroğlu ve Ankara'daki yabancı misyon temsilcileri de törene katılmıştır.⁶⁸ Pakistan Devlet Başkanı cenaze törenine çiçek göndermiştir.⁶⁹

⁶⁵ **T.C. Resmi Gazete**, 26 Ağustos 1986, Sayı: 19203, s. 25.

⁶⁶ **Milliyet**, 27 Ağustos 1986, s. 10.

⁶⁷ **Milliyet**, 28 Ağustos 1986, s. 13.

⁶⁸ **Milliyet**, 29 Ağustos 1986, s. 13.

⁶⁹ **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1986, s. 8.

Ankara’da da İstanbul’da olduğu gibi kalabalık bir halk topluluğu Bayar’a son vazifesini yapmak üzere törene katılmıştır. Bayar’ın naaşı Maltepe Camii’nde Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç’ın kıldırıldığı cenaze namazından sonra Gülhane Askeri Tıp Akademisi’ne götürülmüştür.⁷⁰ Bayar’ın naaşı 29 Ağustos’ta Ankara Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nden alınarak Bursa’ya getirilmiştir. Bayar’ın ailesi, Milli Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk, Maliye ve Gümrük Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin de Bursa’ya gelmişlerdir. Bursa’daki karşılama töreninde TBMM’yi temsilen Başkanvekili Halim Aras ve Başkanlık Divanı üyeleri ile bazı parlamenterler yer almıştır. Bursa’da askeri törenle karşılanan Bayar’ın Türk bayrağına sarılı tabutu Umurbey’de katafalka konulmuştur. Kılınan namazın ardından Bayar’ın naaşı üzerine Anıtkabir’den, İmralı’dan ve yurdun çeşitli yerlerinden getirilmiş olan topraklar dökülmüş⁷¹, naaş Celâl Bayar Vakfı bahçesinde yer alan içi mermer kaplı mezara yerleştirilmiştir. 22 Ağustos 1991’de Celâl Bayar için Devlet tarafından yaptırılan Anıtmezar’ın temeli atılmış ve Anıtmezar 1993’te tamamlanmıştır. 16 Mayıs 1993’te Bayar geçici istirahatgahından alınarak Anıtmezar’daki yerinde toprağa verilmiştir. Anıtmezar’ın resmi açılışı 22 Ağustos 1993’te yapılmıştır.⁷²

Celal Bayar’ın Umurbey’de toprağa verilecek olması, Umurbey halkı tarafından memnuniyetle karşılanmış, bu haber basında “*Bağrımızdan çıkmıştı, bağrımıza gömeceğiz*”⁷³ şeklinde yer almıştır. Umurbey’de hazırlanan mezar kazılırken, Umurbey halkı da mezarın kazılmasına katkıda bulunarak Bayar’a olan duygularını ortaya koymuştur. Cenaze törenine katılmak için Umurbey’e gelen konukların bir kısmı otellere yerleşirken, otellerde yer bulamayanlar Umurbey halkı tarafından misafir edilmişlerdir.⁷⁴ Celal Bayar’ın cenaze merasimi ülkenin içinde bulunduğu siyasi yapı nedeni ile farklı bir uygulamaya sahne olmuştur. O dönemde yasaklı olan liderlerden Süleyman Demirel, Bayar’ın cenaze töreninde yer alması gerektiğini “*Biz cenazenin sahibiyiz, çağrı yapılsa da yapılmasa da törene gi-*

⁷⁰ **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1986, s. 8.

⁷¹ **Milliyet**, 26 Ağustos 1986, s. 14

⁷² Celâl Bayar Vakfı Müdürü Erdoğan Temel’den 2 Kasım 2004’te alınan bilgi.

⁷³ **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1986, s. 13.

⁷⁴ **Milliyet**, 29 Ağustos 1986, s. 8.

*deriz, halkla beraber arkasından yürürüz*⁷⁵ diyerek dile getirmiştir. Yasaklı siyasetçilerin de resmi törende yer alması için sadece Celal Bayar'ın cenaze törenine ait olmak üzere protokolda değişiklik yapılmış cenaze töreninde eski başbakanların, eski milletvekilleri ile TBMM üyelerinin bakanlar kurulu üyelerinin önünde yer alması kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Böylece Süleyman Demirel ve eski parlamenterler bu uygulama ile resmi merasimde yer almışlardır.

Kurtuluş Savaşı'nın Galip Hocası, Çankaya köşkünün o döneme kadar tek sivil ev sahibi ve politikanın ulu çınarı diye nitelendirilen⁷⁷ Bayar'ın vefatı ile milli mücadeleyi yürüten ilk Meclis'in hayatta kalan son üyesi de hayata veda etmiştir.⁷⁸ Bir asırlık yaşamının hemen her anını devlete, millete, ülkeye hizmetle geçirmiştir. En ağır şartlarda teslimiyeti kabullenmemiş kişiliği ile her olayda büyük bir mücadele gücü sergilemiştir.⁷⁹

Bayar'ın ölümü ile canlı bir tarih son bulmuş,⁸⁰ Atatürk'ün son başbakanı Bayar'ın nereye gömüleceği sorusu uzun süre gündemi meşgul etmiştir. Celal Bayar'ın demokratik hayata başlanması yönünde yaptığı önemli katkılarla Türk tarihine mal olduğu basında altı çizilerek verilmiştir.⁸¹ Bunun yanı sıra Bayar'ın Cumhuriyet Türkiye'sinde geçerli olacak ekonomik düzenin belirlenmesinde oynadığı rol de basında dile getirilmiştir.⁸²

Bayar'ın vefatına yabancı basın da önemli yer vermiş, Reuter Ajansı Bayar'ın ölümünü "*Dünyanın en yaşlı devlet adamlarından biri olan Bayar, idama mahkum edilişinden çeyrek yüzyıl sonra, 104 yaşında öldü*" sözleri ile duyururken,⁸³ New York Times Bayar'ı Türkiye Cumhuriyeti'nin bir babası olarak değerlendirmiştir.⁸⁴

⁷⁵ **Milliyet**, 26 Ağustos 1986, s. 14

⁷⁶ **Milliyet**, 26 Ağustos 1986, s. 14.

⁷⁷ Özden Alpdağ, "Başımız Sağolsun", **Ulus**, 24 Ağustos 1986, s. 1.

⁷⁸ **Ulus**, 23 Ağustos 1986, s. 1.

⁷⁹ **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1986, s. 12.

⁸⁰ Mehmet Barlas, "Yaşamak Ciddi Bir İştir", **Milliyet**, , 23 Ağustos 1986, s. 1.

⁸¹ **Milliyet**, 24 Ağustos 1986, s. 7; **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1986, s. 12.

⁸² Osman Ulagay, "Celal Bayar'ın Önemi", **Cumhuriyet**, 25Ağustos 1986, s. 9.

⁸³ **Milliyet**, 23 Ağustos 1986, s. 7.

⁸⁴ **Milliyet**, 27 Ağustos 1986, s. 7.

4. Cemal Gürsel İçin Düzenlenen Cenaze Merasimi

1895 tarihinde doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin Dördüncü Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Emekli Orgeneral Cemal Gürsel 14 Eylül 1966 günü saat 06.45'te, tedavi edilmekte olduğu Ankara Gülhane Askeri Tıp Akademisi Hastanesinde vefat etmiştir. Aynı gün Bakanlar Kurulu'nca bu kayıptan duyulan üzüntünün ifadesi olmak üzere bayrakların yarıya çekilerek cenaze töreninin bitimine kadar gönderde kalması⁸⁵ ve 17 Eylül 1966'da Cemal Gürsel'in Atatürk'e ait Anıtkabir'in bulunduğu tepe üzerinde 27 Mayıs 1960 İhtilâlinde can vermiş olanların defnedildiği özel alana defnedilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁶ Cemal Gürsel'e yapılacak cenaze törenine ait program T.C. Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.⁸⁷ Türkiye radyoları da vefat nedeni ile programlarını değiştirmiştir.⁸⁸

Gürsel'in naaşı toprağa verilmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan gelen bir imam ve hastane imamı tarafından 16 Eylül'de yıkanarak, iki bölümden oluşan, iç kısmı ağaç, dış kısmı maun kaplama, tutma yerleri pirinçten yapılmış olan tabuta yerleştirilmiştir.⁸⁹ Gürsel'in naaşı sabah 6.30'da gasilhaneden Merkez Komutanlığı erleri tarafından alınmış, Gülhane Hastanesi'nin giriş kapısı içinde daha önceden hazırlanmış olan katafalka konmuştur.⁹⁰ Yüksek rütbeli subaylar Gürsel'in önünde nöbet tutmuşlardır. Naaş yine yüksek rütbeli subayların omuzları üzerinde hastaneden çıkarılmıştır.⁹¹

Gürsel'in cenazesi başta ailesi olmak üzere Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı Erkânı, Cumhuriyet Senatosu Başkan Vekili, Millet Meclisi Başkanı, Başbakan, Ana Muhalefet Partisi Başkanı, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Genel Kurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu üyeleri, Kuvvet Komutanları, Genel Kurmay İkinci Başkanı, Jandarma Genel Komutanı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Siyasi Partiler Genel Başkanları, TBMM Parti Grup ve Toplulukları Başkanları, Ankara Üniversitesi Rektörü, Orta-Doğu Üniversitesi

⁸⁵ **BCA**,14 Eylül 1966,30.18.1.2.,199.63.17.; **T.C. Resmi Gazete**, 17 Eylül 1966, Sayı: 12403, s. 1-2.

⁸⁶ **BCA**, 15 Eylül 1966, 30.18.1.2, 199.63.18.

⁸⁷ **BCA**, 030.18.01.02., 199.63.18.; **T.C. Resmi Gazete**, 17 Eylül 1966, Sayı: 12403, s. 1-2.

⁸⁸ **Akşam**, 15 Eylül 1966, s. 1.

⁸⁹ **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1966, s. 7.

⁹⁰ **Tercüman**, 18 Eylül 1966, s. 1.

⁹¹ **Milliyet**,18 Eylül 1966, s. 1; **Akşam**, 18 Eylül 1966, s.1.

Rektörü, Ankara Valisi, Ankara Belediye Başkanı, Emniyet Genel Müdürü, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Türk Milli Talebe Birliği, Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı Başkanları tarafından selamlanmıştır. Gürsel'in eşi Melâhat Gürsel rahatsızlığı nedeni ile törene katılamamıştır.

Gürsel'in bayrağa sarılı tabutu, cenaze arabası ile TBMM'ye getirilmiş, senatör ve milletvekilleri ile siyasi parti temsilcileri, kontenjan ve milli birlik grubu üyelerinin elleri üzerinde Meclisin şeref holünde hazırlanan katafalka konmuştur. Katafalk siyah kadifelerle kaplıdır ve dört tarafında meşaleler yanmaktadır. Arka kısmında koyu mavi perdelerin üzerine asılmış büyük bir Türk bayrağı bulunmaktadır. Katafalkın ön tarafında Gürsel'in İstiklal Madalyası yer almıştır. Katafalkın önünde başta Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural olmak üzere Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Refik Yılmaz, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel, Deniz Kuvvetleri Komutan Vekili Koramiral Celal Eyicioğlu ilk saygı nöbetini tutmuşlardır. Halkın saygı geçidi saat 13.00'te başlamış, sabaha kadar devam etmiştir.⁹²

18 Eylül 1966'da son nöbetin ardından eski Milli Birlik Komitesi üyeleri tabutu top arabasına götürmüşlerdir. Yeşil defne yaprakları ve kırmızı glayöllerle çevrili top arabasının etrafında 16 general ve amiral, Harp Okulu öğrencileri yer almıştır. Top arabasını çekmek üzere arabanın önünde 78 ve arkasında 36 er hazır bulunmuştur. Saat 10.15'te cenaze törenine katılacak birliklerin geçit töreni yapılmıştır. 28. Tümen Bandoosu sadece davul sesi ile tempo tutarak saygı geçişine başlamış, bandonun ardından Tümen Komutanı Korgeneral Eşref Akıncı, Gürsel'in naaşını selamlayarak geçişe katılmıştır. Akıncı'nın ardından Kara, Hava, Deniz Harp Okulları Merasim Birlikleri, Meclis Muhafız Taburu, Deniz Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Kara Kuvvetleri Şeref Kıtaları, Jandarma Genel Komutanlığı Şeref Kıtası, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Şeref Kıtası ve Süvari Birliği saygı geçişinde bulunmuştur. Saat 11'de önünde Gürsel'in İstiklâl Madalyasını taşıyan bir subayın yer aldığı top arabası, verilen Ti işaretinin ardından Cenaze Marşı eşliğinde hareket etmiştir. Cenaze arabasını takip eden kortejde başta Genel Kurmay Başkanı olmak üzere Kuvvet Komutanları ve diğer yüksek rütbeli generaller, Gür-

⁹² *Milliyet*, 18 Eylül 1966, s. 7.

sel'in ailesi, Protokol Genel Müdürü, Cumhurbaşkanı Sunay, Cumhurbaşkanlığı Erkânı, Cumhuriyet Senatosu Başkanı adına Başkan Vekili Sırrı Atalay, Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli, Başbakan Süleyman Demirel, Ana Muhalefet Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü, Anayasa Mahkemesi Başkanı İbrahim Senil, yabancı heyetler ve misyon temsilcileri yer almıştır.⁹³ Merasimde Ürdün Dışişleri Bakanı, Irak Başbakan Yardımcısı, Irak Genel Kurmay Başkanı, İran Devlet Başkanı, Kıbrıs Tarım ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Romanya Petrol ve Tabii Kaynaklar Bakanı, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı, Pakistan Milli Eğitim Bakanı hazır bulunmuşlardır. Törene heyet göndermeyen devletleri Türkiye'deki Büyükelçileri temsil etmiştir.⁹⁴ Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkan Vekilleri, siyasi parti genel başkanları, milletvekilleri ve senatörler, askeri ve mülki erkan, gençlik temsilcilerinin de yer aldığı cenaze alayı ile Maltepe Camii'ne doğru yola çıkmıştır.⁹⁵

Cenaze alayı önce Genelkurmay Başkanlığı ve ardından Başbakanlık binası önünde durmuş, cenazenin Maltepe Camii'ne gelmesi bir saat sürmüştür.⁹⁶ Maltepe Camii önüne gelindiğinde Gürsel'in naaşı Harp Okulu öğrencileri tarafından top arabasından omuzlar üzerine alınmış ve musalla taşına yerleştirilmiştir. Beş imam tarafından kıldırılan cenaze namazının ardından tekrar top arabasına konan Gürsel'in naaşı Anıtkabir'e getirilmiştir.⁹⁷

Anıtkabir'de top arabasından alınan tabut generallerin omuzunda mermer mezarın yanına getirilmiş, üzerindeki atlas bayrak beş imamın nezaretinde çıkarılmış, büyük parlak tabutun kapağı açılmıştır. Kapağı açılan tabutun içinden tahtadan yapılmış normal bir tabut çıkmıştır. Gürsel'in naaşı bu tabuttan alınıp subaylar tarafından kabre indirilmiş, tabut açılıp içine toprak serpilmiştir.⁹⁸ Mezara ilk toprak Gürsel'in oğlu tarafından atılırken, son toprak Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine mensup subay ve erler tarafından atılmıştır.⁹⁹ Gürsel'in doğduğu yer olan Erzurum'un Aziziye Tabyası'ndan geti-

⁹³ **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1966, s. 1,7.

⁹⁴ **Hürriyet**, 19 Eylül 1966, s. 9.

⁹⁵ **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1966, s. 7.

⁹⁶ **Tercüman**, 19 Eylül 1966, s. 7.

⁹⁷ **Akşam**, 19 Eylül 1966, s. 7.

⁹⁸ **Akşam**, 19 Eylül 1966, s. 7.

⁹⁹ **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1966, s. 7

rilen toprak da kabre konmuştur.¹⁰⁰ Saat 13.48’de okunan Kur’an-ı Kerim’le kabrin beton kapakları kapatılmış, beyaz bir sıva ile kabir örtülmüştür. Kabrin üzerine kırmızı-beyaz karanfiller serpilmiştir.¹⁰¹ ABD Başkanı, Federal Almanya Cumhurbaşkanı, Sovyetler Birliği Prezidyum Başkanı, İngiltere Kraliçesi, Finlandiya, İtalya, Fransa, Irak, Lübnan, Libya, Ürdün, Portekiz, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya Devlet Başkanları ve Japon Hükümeti tarafından gönderilen çelenkler cenaze alayında askerler tarafından taşınmıştır.¹⁰²

Cenazenin kabre konulmasının ardından iki dakika saygı durumunda bulunulmuş ve cenaze alayının TBMM’den hareketinden cenazenin kabre konmasına kadar her beş dakikada bir top atışı yapılmıştır.¹⁰³ Gürsel’in naaşı 30 Ağustos 1988’de, 2549 sayılı kanun gereğince Devlet Mezarlığına nakledilmiştir.

Gürsel’in cenaze töreninde resmi protokole uymamasına rağmen, Milli Birlik Komitesi üyelerinin Gürsel’in naaşını başında ilk nöbeti tutmaları ve katafalktan almaları da basında yer bulmuş, buna kimsenin itiraz etmediği belirtilerek, yapılan hareket basında “*Bu onların son görevleriydi*” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁴ Kendini “*Ben çekirdekten yetişmiş bir askerim*”¹⁰⁵ diye tanımlayan Gürsel, otoriter olduğu kadar müşfik, çevresindekileri seven, açık kalpli ve mesleğine ve yurduna bağlı bir komutan olarak değerlendirilmiştir. Kafasında bilgi ve görgüyü denge halinde tutmasını bilen ve sırası geldiğinde bunları iyi bir şekilde kullanan bir yapıya sahip oluşu basında yer bulmuştur.¹⁰⁶ Orduda görev gördüğü yerlerde herkes tarafından sevilen, bu sevginin ifadesi olarak “Cemal Aga” diye adlandırılan Gürsel’in özellikleri arasında ileri görüşlülüğü, medeni cesareti ve misafirperverliği de sayılmıştır.¹⁰⁷ Büyük bir düzen içinde gerçekleştiği söylenen cenaze törenine¹⁰⁸ Gürsel’le beraber Gazze ve Süveyş cephesinde başçavuş olarak görev yapan ve 83 yaşında olan Enver

¹⁰⁰ **Tercüman**, 19 Eylül 1966, s. 7.

¹⁰¹ **Hürriyet**, 19 Eylül 1966, s. 9.

¹⁰² **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1966, s.7.

¹⁰³ **T.C. Resmi Gazete**, 17 Eylül 1966, s. 2.

¹⁰⁴ **Milliyet**, 19 Eylül 1966, s. 7.

¹⁰⁵ “Cemal Gürsel Çekirdekten Yetişmiş Tam Bir Askerdi”, **Akşam**, 15 Eylül 1966, s. 1.

¹⁰⁶ “Mille Sağ Olsun”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1966, s. 1.

¹⁰⁷ Muzaffer Alankuş, “Cemal Gürsel”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1966, s. 2; “Gürsel”, **Akşam**, 15 Eylül 1966, s. 1.

¹⁰⁸ **Tercüman**, 19 Eylül 1966, s. 7.

Karaaslan asker kıyafetiyle katılmış ve törende duygulu anlar yaşanmasına neden olmuştur.¹⁰⁹ Cemal Gürsel'in öldüğü gün doğan 32 çocuğa Cemal ve Gürsel adları verilmiştir.¹¹⁰

5. Cevdet Sunay İçin Düzenlenen Cenaze Merasimi

1899 tarihinde doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 22 Mayıs 1982'de vefat etmiştir. Ciğerlerinden tedavi gören Sunay kalp krizi nedeni ile Amiral Bristol Hastanesi'ne getirilmiş, burada hayatını kaybetmiştir.¹¹¹ 25 Mayıs 1982'de Bakanlar Kurulu tarafından, bu kayıptan duyulan üzüntünün ifadesi olmak üzere bayrakların cenaze töreninin yapılacağı 28 Mayıs 1982 Cuma günü saat 09.00'da yarıya çekilerek gün batımına kadar gönderde kalması ve Devlet Protokolü düzeyinde Askeri Tören yapılması kararlaştırılmıştır.¹¹²

Sunay'ın naaşı 26 Mayıs'ta Amiral Bristol Hastanesi'nden alınarak Harp Akademisi'ne getirilmiştir. Harp Akademisi'nde yapılan tören saygı duruşu ile başlamış, törende Harp Akademileri Komutanı Orgeneral İsmail Hakkı Akansel, Kara, Deniz ve Hava Harp Akademileri Komutanları, öğretim görevlileri, emekli generaller ile öğrenciler saygı geçidinde bulunmuşlardır. Burada yapılan törenden sonra Sunay'ın bayrağa sarılı tabutu askeri araçla kortej eşliğinde Yeşilköy Askeri Havaalanı'na getirilmiş, uçakla Ankara'ya götürülmüştür.¹¹³

27 Mayıs'ta Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nden alınarak TBMM'ye getirilen Sunay'ın cenazesi TBMM'de tören kıtası tarafından karşılanmış ve Şeref Salonundaki katafalka konulmuştur. Bayrağa sarılı tabut önünde Sunay'ın ailesi, Devlet Başkanı Kenan Evren, Milli Güvenlik Kurulu üyeleri ve protokole dahil kişiler saygı duruşunda bulunmuşlardır. Ardından generaller, subaylar, Harp Okulu öğrencileri ile emniyet mensupları saygı nöbeti tutmuşlardır. İlk nöbeti Genelkurmay Plan Prensipler Başkanı Korgeneral Necip Torunay ile Harekât Başkanı Korgeneral Nihat Özer tutmuşlardır.¹¹⁴

¹⁰⁹ **Hürriyet**, 19 Eylül 1966., s. 10.

¹¹⁰ **Tercüman**, 15 Eylül 1966, s. 1.

¹¹¹ **Milliyet**, 23 Mayıs 1982, s. 8.

¹¹² **T.C. Resmi Gazete**, 28 Mayıs 1982, Sayı: 17707, s. 1.

¹¹³ **Tercüman**, 27 Mayıs 1982, s. 13.

¹¹⁴ **Milliyet**, 28 Mayıs 1982, s. 3.

Sunay'ın naaşı 28 Mayıs sabahı saat 09.00'da katafalktan alınarak top arabasına konulmuştur. Top arabasının yanında Harp Okulu öğrencileri ve onların yanında da 16 amiral ve general yerlerini almışlardır. Sunay'ın İstiklal Madalyasını taşıyan Tümgeneral Suat Avcı top arabasının önünde yer almıştır. Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren, MGK üyeleri Orgeneral Muhittin Ersin, Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Oramiral Nejat Tümer, Orgeneral Sedat Celasun, Danışma Meclisi Başkanı Sadi Irmak, Başbakan Bülend Ulusu, Bakanlar, Danışma Meclisi Başkan Vekilleri ve Üyeleri, Türkiye'deki yabancı misyon şefleri, yüksek yargı organları başkanları, üniversite rektör ve öğretim üyeleri, askerî ve mülkî erkân top arabasının önünde saygı geçişinde bulunmuştur. Cenaze merasimine Romanya Devlet Başkanının özel temsilcisinin yanı sıra Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Meclis Başkanı Nejat Konuk, Türk Ermeni Patriği ile Türkiye Hahambaşılığı'ndan bir heyet de katılmıştır. Sunay'ın cenaze merasimine Pakistan Devlet Başkanı, Romanya Devlet Başkanı, Macar Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Konseyi ve Hükümeti, Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanlığı tarafından çelenkler gönderilmiştir.¹¹⁵

Merasimde eski Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk de hazır bulunmuştur. TBMM'deki merasimden sonra Harp Okulu öğrencilerinin çektiği top arabası saat 10.35'de TBMM'den ayrılmıştır. Top arabası ile birlikte kortej de yürüyüşe geçmiştir. Maltepe Camii'ne varıldıktan sonra generaller saygı nöbeti tutmuşlardır. Kılınan cenaze namazından sonra Sunay'ın naaşı top arabasına konularak bir süre yol almış, ardından cenaze arabasına nakledilerek Cebeci Şehitliği'ne götürülmüş ve burada toprağa verilmiştir.¹¹⁶ Kortejin TBMM'den hareketinden itibaren naaşın kabre yerleştirilmesine kadar her beş dakikada bir top atışı yapılmıştır.¹¹⁷ Cevdet Sunay'ın naaşı 30 Ağustos 1988'de Devlet Mezarlığına nakledilmiştir.

Sunay'ın cenaze merasiminin ardından radyo programlarında değişiklik yapılmaması ve eğlence programlarının sürdürülmesi konusunda eleştiri konusu olmuştur.¹¹⁸ 1960 ihtilalinin ardından 1966 yı-

¹¹⁵ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1982, s. 9

¹¹⁶ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1982, s. 9; *Tercüman*, 29 Mayıs 1982, s. 1.

¹¹⁷ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1982, s. 9.

¹¹⁸ Rauf Tamer, "Sözün Kısası", *Tercüman*, 24 Mayıs 1982, s. 2.

İna kadar Genelkurmay Başkanlığı görevini üstlenen Cevdet Sunay, “Zor günlerin adamı” olarak nitelendirmiştir. Üstlendiği sorumlulukları büyük karışıklıkların yaşandığı dönemlerde ustalıkla taşıyan,¹¹⁹ düşünce ve davranışları ile her zaman olumlu bir insan izlenimini vermiş bir devlet adamı olarak tanımlanmıştır.¹²⁰

6. Fahri Korutürk İçin Düzenlenen Cenaze Merasimi

1903 tarihinde doğan Türkiye'nin altıncı Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk 12 Ekim 1987'de geçirdiği kalp rahatsızlığı sonucu İstanbul Moda'daki evinde vefat etmiştir. İçişleri Bakanlığı Korutürk'ün ölümünden itibaren yarıya indirilen bayrakların Korutürk toprağa verilinceye kadar bu şekilde kalacağını bildirmiştir.¹²¹ TRT, Bayrak Radyo ve TV programlarında değişiklik yapılmıştır. Korutürk için Çankaya Köşkü'nde özel bir defter açılmış, bu defter Atatürk Barış Ödülünü almak için Türkiye'ye gelen Almanya Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Richard Von Welzsaecker tarafından da imzalanmıştır.¹²²

Korutürk'ün cenazesi 13 Ekim sabahı evinden alınarak Haydarpaşa Askeri Eğitim Hastanesi morguna kaldırılmış ve 15 Ekim'de uçakla Korutürk'ün ailesi ve Milli Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk refakatinde Ankara'ya getirilmiştir. Korutürk'ün naaşı Etimesgut Havaalanı'ndan saat 09.30'da TBMM'ye getirilmiş, burada TBMM Başkanı Karaduman ve 25 Milletvekili tarafından karşılanmıştır. 10.30'da TBMM Şeref Kapısı önünde hazırlanan katafalka yerleştirilen Korutürk'ün Türk Bayrağına sarılı naaşının etrafına çelenkler yerleştirilmiştir.

Saat 11.00'de Emel Korutürk ve aile üyeleri ile başlayan saygı geçişine Cumhurbaşkanı Kenan Evren, TBMM Başkanı Karaduman, Cumhurbaşkanlığı Konsey Üyeleri, Başbakan, Genel Kurmay Başkanı, SHP Genel Başkanı, diplomatik misyon şefleri, Bakanlar Kurulu üyeleri, Kuvvet Komutanları, yüksek yargı organlarının başkanları, milletvekilleri, yüksek rütbeli subaylar, siyasi partilerin genel başkanları ile meslek kuruluşlarının yöneticileri katılmışlardır.¹²³

¹¹⁹ Mehmet Barlas, “Cevdet Sunay”, *Milliyet*, 24 Mayıs 1982, s. 1; *Tercüman*, 24 Mayıs 1982, s. 1.

¹²⁰ *Milliyet*, 24 Mayıs 1982, s. 1.

¹²¹ *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1987, s. 13; *Tercüman*, 14 Eylül 1987, s. 1.

¹²² *Tercüman*, 15 Ekim 1987, s. 10.

¹²³ *Milliyet*, 16 Ekim 1987, s. 1.

Saygı geçidi bir süre için TRT tarafından naklen yayınlanmıştır.¹²⁴

Korutürk'ün naaşı,16 Ekimde bir manga asker tarafından TBMM'deki katafalktan alınarak Harp Okulu öğrencilerinin çekeceği top arabasına yerleştirilmiştir. Top arabasının arkasında ailesi, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, TBMM Başkanı Necmettin Karaduman, Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyeleri Nurettin Ersin, Tahsin Şahinkaya, Nejat Tümer, Sedat Celasun, Başbakan Turgut Özal, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay, Ana Muhalefet Partisi Genel Başkanı Erdal İnönü, bakanlar, bazı millet vekilleri, yabancı misyon şefleri, general ve amiraller, çok sayıda yüksek rütbeli subaylar, protokolda diğer kişiler ve çok sayıda yurttaş TBMM'den Maltepe Camii'ne kadar yürümüştür. Camide namaz kılınana kadar general, amiral ve subaylar Korutürk'ün tabutu başında sırayla saygı nöbeti tutmuşlardır. Törene KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu da katılmıştır. Korutürk, Diyanet İşleri Başkan Vekili Fahri Demir'in kıldırıldığı cenaze namazının ardından Devlet Mazarlığı'nda toprağa verilmiştir.¹²⁵

İnönü ve Bayar'ın ardından soyadı Atatürk tarafından verilen üçüncü cumhurbaşkanımız Korutürk,¹²⁶ cumhurbaşkanlığı görevine gelmeden önce 1965 yılında Madrid Büyükelçiliği görevinden ayrılmıştır. 1968'de Cumhuriyet Senatosu üyesi olana kadar emekli hayatı yaşamış ve “*yolda yürüyen, taksiye, otobüse binen, sinemaya giden, çarşı pazar dolaşan, belki de postaneye gidip jetonla telefon eden ilk Cumhurbaşkanımız*” olmuştur.¹²⁷ Korutürk Türk siyasi hayatının oldukça sıkıntılı bir döneminde 1973-1980 yılları arasında görev yapmış, Cumhurbaşkanlığı dönemini sakin, kararlı karakteri ve tedbirli tutumlarıyla dikkatli şekilde geçirmiştir.¹²⁸ Sanatçılara, yazarlara, edebiyatçılara Cumhuriyet tarihinde ilk kez Çankaya'nın kapılarını açarak davet veren, uzlaştırıcı tavrı ve ilkelerine bağlılığı ile anılan¹²⁹ Korutürk'ün ölümünden sonra Kalamış yat limanına “Oramiral Fahri

¹²⁴ **Tercüman**, 16 Ekim 1987, s. 11.

¹²⁵ **Tercüman**, 17 Ekim 1987, s. 10.

¹²⁶ Atatürk, Cumhuriyeti ve devrimleri korumakla görevlendirdiği genç kuşaktan bir subay olarak değerlendirdiği Fahri Sabit'e “Korutürk” soyadı vermiştir. Oktay Akbal, “Bir Aydın İnsan: Fahri Korutürk”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1987, s. 11.

¹²⁷ Rauf Tamer, “Korutürk”, **Tercüman**, 17 Ekim, 1987, s. 2.

¹²⁸ Ayhan Songar, “Fahri Korutürk'ü Kaybettik”, **Tercüman**, 18 Ekim 1987, s. 2.

¹²⁹ Melih Aşık, “Korutürk”, **Milliyet**, 14 Ekim 1987, s. 9; Oktay Akbal, “Bir Aydın İnsan: Fahri Korutürk”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1987, s. 1., 11.

Korutürk” adı verilmiştir.¹³⁰ Görevi süresince tutum ve davranışları ile “uzlaşabilme” gereğinin sembolü olmuştur.¹³¹ “Cumhurbaşkanı Korutürk Anayasaya uygunluğu, tarafsızlığa gösterdiği özen, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğüne olan inancı ile anılan bir devlet adamı olmuş,¹³² hayatı boyunca Türk devletine, milletine, ordusuna şerefle ve onurla hizmet etmiş bir kişi olarak tarihteki yerini almıştır.¹³³

7. Turgut Özal İçin Düzenlenen Cenaze Merasimi

1927 tarihinde doğan Türkiye’nin Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 17 Nisan 1993’te geçirdiği kalp rahatsızlığı nedeni ile kaldırıldığı Hacettepe Üniversitesi Hastanesi’nde vefat etmiştir. Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı görevi sürerken vefat eden Mustafa Kemal Atatürk’ün ardından, görevi başında vefat eden ikinci Cumhurbaşkanıdır. Bakanlar Kurulu’nda Özal’ın Devlet Mezarlığı’na gömülmesi uygun görülmüştür. Ancak Özal’ın ailesi ile yapılan görüşmenin ardından Turgut Özal’ın, İstanbul’da Vatan Caddesi üzerinde kendi isteği olan yerde gömülmesi Bakanlar Kurulu tarafından da uygun bulunmuştur.¹³⁴ Bakanlar Kurulu’nca 21 Nisan akşamına kadar yas ilan edilmiş, bayrakların yarıya indirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu süre içinde televizyonlarda ağırlaştırılmış yayınlar yapılmış, Kültür Bakanlığı’na bağlı opera, tiyatro, bale ve müzik koroları ile milli maçlar dahil tüm spor faaliyetleri iptal edilmiştir.¹³⁵ Özal’ın cenaze töreni 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının 73. yıldönümüne denk geldiğinden, hazırlanan bayram programında yer alan bazı etkinlikler de kaldırılmıştır.¹³⁶ Özal’ın ölümü nedeni ile Avrupa Konseyi binası önündeki üye devlet bayrakları da yarıya indirilmiştir.¹³⁷ Mısır ve Pakistan’da da üç gün yas ilan etmiştir.¹³⁸ TRT televizyonlarında Özal için canlı olarak Kur’an-ı Kerim okutulmuştur.¹³⁹

¹³⁰ Tercüman, 15 Ekim 1987, s. 10.

¹³¹ Altan Öymen, “Korutürk’ü Uğurlarken”, **Milliyet**, 16 Ekim 1987, s. 1.

¹³² “Olayların Ardındaki Gerçek”, **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1987, s. 1.

¹³³ Safa Reisoğlu, “Fahri Korutürk”, **Milliyet**, 16 Ekim 1987, s.11.

¹³⁴ **T.C. Resmi Gazete**, 20 Nisan 1993, Sayı: 21558, s. 13.

¹³⁵ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1993, s. 1.

¹³⁶ **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1993, s. 1.

¹³⁷ **Tercüman**, 18 Nisan 1993, s. 9.

¹³⁸ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1993, s. 14.

¹³⁹ **Tercüman**, 18 Nisan 1993, s. 11.

20 Nisan'da Özal'ın naaşı TBMM'de hazırlanan katafalka konulmak üzere alınmıştır. Özal'ın Türk bayrağına sarılı tabutu Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı askerlerinin omuzları üzerinde morgdan alınarak, üzeri açık araca konmuştur. Özal'ın naaşının TBMM'ye getirilmesi sırasında polis helikopterleri de sürekli olarak korteji takip etmiştir.¹⁴⁰ Naaş TBMM'ye ulaştığında bir manga asker tarafından alınarak Şeref Merdivenlerinden çıkarılmış ve 09.30'da katafalka yerleştirilmiştir. Katafalkın önünden önce Özal ailesi geçmiş, ardından Cumhurbaşkanı Vekili, TBMM Başkan Vekili, Başbakan, Genel Kurmay Başkanı, Ana Muhalefet Partisi Başkanı, Yüksek Yargı Organları Başkanları, Başbakan Yardımcısı, Bakanlar Kurulu Üyeleri, Generaller-Oramiraller, YÖK Başkanı, TBMM Başkan Vekilleri, TBMM Divan Üyeleri, TBMM'de Grubu Bulunan Siyasi Parti Başkanları, TBMM Üyeleri, Ankara Valisi, Garnizon Komutanı, Belediye Başkanı, Korgeneraller, Koramiraller, mülki erkân, Tümgeneral-Tümamiral, Tuğgeneral-Tuğamiral diğer askeri zevat, Cumhurbaşkanlığı personeli, öğrenciler, basın geçmiştir. Yurttaşlar da sabaha dek saygı geçişinde bulunmuşlardır. 21 Nisan 1993 günü sadece yabancı konuklar katafalkın önünden geçmiştir. Moldova, Kazakistan, Arnavutluk, Azerbaycan, KKTC, İrlanda, Gürcistan, Ukrayna, Almanya, Ermenistan Cumhurbaşkanları ve Gambiya Cumhurbaşkanı Yardımcısı törende yer almışlardır.

Cenazeye katılan konuk Meclis ve Parlamento Başkanları Hırvatistan, Çek, Pakistan, Avustralya, Türkmenistan, Kırgızistan, Romanya, İspanya, Portekiz, Polonya, İtalya, Maldivler, Özbekistan olarak belirlenmiştir. Tacikistan, Çin ve Belçika başkan yardımcısı düzeyinde temsil edilmiştir. İran, Kenya, Fas, Mısır, Kanada, Katar, Hırvatistan, Suudi Arabistan, Belçika, Kazakistan, Azerbaycan, Finlandiya, Pakistan, Romanya, Hollanda, Gürcistan, Slovenya, Hindistan, Bosna-Hersek, Ürdün, Bahreyn, Norveç, Özbekistan, Fransa, İsrail, İngiltere, ABD, Ermenistan, BAE, Danimarka, İsveç, Malezya bakanlar düzeyinde temsil edilmiştir. Ürdün, Birleşik Arap Emirliği, Japonya, Güney Kore, Makedonya da törende temsil edilen ülkelerdendir. Ayrıca Avrupa Nato Müttelikleri Kara Kuvvetleri Komutan Yardımcısı, Avrupa Topluluğu Komisyon Başkan Yardımcısı, Kamerun, Endonezya, İzlanda, Afganistan, Nijerya, Nato Genel Sekreter

¹⁴⁰ Tercüman, 21 Nisan 1993, s. 11.

Yardımcısı, Avrupa Konsorsiyumu Genel Sekreter Yardımcısı, BM Protokol Şefi, Filistin, Arjantin, Pakistan, İsviçre, Malezya, İKÖ Genel Sekreter Yardımcısı da yabancı konuklar arasında yer almıştır.¹⁴¹

Saygı geçişinin tamamlanmasının ardından Özal'ın naaşı askerlerin omuzlarında Devlet Töreninin başlayacağı TBMM önüne çıkarılmıştır. Buradaki merasime Cumhurbaşkanı Vekili Hüsametdin Cindoruk ve konuk cumhurbaşkanları, TBMM Başkan Vekili Yıldırım Avcı ve konuk parlamento temsilcileri, Başbakan Süleyman Demirel ve konuk başbakanların yanı sıra siyasi parti liderleri, bakanlar, milletvekilleri, yüksek yargı temsilcileri, askeri ve sivil erkân ile devlet protokolüne dahil kişiler katılmıştır.

Özal'ın cenazesini taşıyan top arabasını TBMM'den Kocatepe Camii'ne kadar askerler çekmiştir. Çok sayıda yurttaş törene iştirak etmiştir.¹⁴² Özal'ın naaşının Kocatepe Camiine gelişi sırasında geçen süre içinde camide Hatip Hasan Efendi'nin üç yüz yıl evvel bestelediği, güftesini Sümbül Efendi'nin yazdığı ancak son iki yüz yıldır okunmayan "Padişah Duası" okunmuştur. Kocatepe Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Cumhurbaşkanı Özal'ın naaşı Cumhurbaşkanlığı Muhafız Askerleri tarafından alınarak omuzlar üzerinde cami dışında bekleyen askeri araca götürülmüştür. Özal'ın naaşı Esenboğa Havaalanına getirilmiş ve THY'ye ait Dicle uçağı ile toprağa verilmek üzere İstanbul'a getirilmiş, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde özel bölüme konulmuştur.¹⁴³

22 Nisan saat 10.00'da törenle İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nden alınan ve Fatih Camii'ne getirilen Özal'ın bayrağa sarılı naaşı, Garnizon Komutanlığı'nca görevlendirilen askerler tarafından musalla taşına konmuştur. Dört general ve dört üst rütbeli subay dönüşümlü olarak saygı nöbeti tutmuştur. Özal'ın cenaze namazı Sultanahmet Camii Başımamı Abdurrahman Gürses tarafından kıldırılmıştır.¹⁴⁴ Cenaze namazının kılınmasından sonra Özal'ın na-

¹⁴¹ **Milliyet**, 22 Nisan 1993, s. 17

¹⁴² Tören nedeni ile Kocatepe camii etrafında üç okul tatil edilmiştir **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1993, s. 3.

¹⁴³ **Milliyet**, 22 Nisan 1993, s. 26.

¹⁴⁴ **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1993, s. 6, Özal için Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de de cenaze namazı kılınmıştır. Bk: **Milliyet**, 23 Nisan 1993, s. 10, (Tören süresince trafikte olabilecek sıkışıklığa karşı cenazenin geçeceği güzergahta okullar tatil edilmiştir. Bkz: **Milliyet**, 21 Nisan 1993, s. 21.)

aşı top arabasına konulmuştur. Cumhurbaşkanı Özal'ın naaşı bando, tören taburu, ailesi, askeri ve mülki erkânın yer aldığı kortej önünde toprağa verilmek üzere yola çıkarılmıştır. Özal, Topkapı'daki Adnan Menderes'in Anıt Mezarının karşısındaki alanda toprağa verilmiştir.¹⁴⁵ Özal'ın mezarına Özal'ın babasının mezarından, yurdun çeşitli illerinden ve Mekke'den getirilen topraklar konulmuştur. Havanın kararması ile birlikte mezarlıkta dört meşale yakılmıştır.¹⁴⁶ Turgut Özal'ın mezarı 17 Nisan 1998'de Anıtmezar hâline getirilmiştir. Anıtmezar, devlet tarafından yaptırılmıştır.

Özal'ın ölüm haberi “*Ve bir devrin kalbi durdu*”¹⁴⁷ başlığı ile basında yer almıştır. Özal'ın ve Menderes'in anıtmezarlarının yan yana olması, basında “iki tarihin yan yana” yatması şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁴⁸ Özal kendine özgü nitelikleri ile toplumda sempati grafiği yüksek olan, kendisini eleştirenlerin dahi sevgisini, sempatisini kazanabilen biri olarak tanımlamıştır.¹⁴⁹ Bazı tabuların üzerine gitmekten özel bir keyif aldığı görülen¹⁵⁰ Özal için yapılan cenaze töreni, devlet büyükleri için o güne kadar yapılan törenlerden farklı bir tören olmuştur. Özal için Ankara'da yapılan törende cenazenin Chopen'in Cenaze Marşı ile değil, tekbirlerle uğurlanmış olması, “*Özal yine tabuları yıktı*”¹⁵¹ şeklinde değerlendirilmiştir.

Toprağa verilışinden 19 yıl sonra Turgut Özal'ın mezarı açılmıştır. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın talimatıyla 2 Ekim 2012'de mezarından çıkartılan Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın naaşı, “şüpheli ölüm” iddiaları nedeniyle Adli Tıp Kurumu'nda incelenmiştir. Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın naaşı, Adli Tıp Kurumu'ndaki incelemelerin ardından¹⁵², 19 yıl sonra ikinci kez top-

¹⁴⁵ **Milliyet**, 23 Nisan 1993, s. 10.

¹⁴⁶ **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1993, s. 6

¹⁴⁷ **Tercüman**, 18 Nisan 1993, s. 1.

¹⁴⁸ **Tercüman**, 19 Nisan 1993, s. 1.

¹⁴⁹ Altan Öymen, “Onu Arayacağız”, **Milliyet**, 18 Nisan 1993, s. 1

¹⁵⁰ Ahmet Taner Kışlalı, “Özal'ı Anlamak”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1993, s. 4.

¹⁵¹ Emin Pazarıcı, “Cenazeden Notlar”, **Tercüman**, 22 Nisan 1993, s. 1.

¹⁵² Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, Adli Tıp Kurumu'nun Turgut Özal ile ilgili gönderdiği raporda, “Ölüm olayının meydana gelişi ile ilgili anlatımlar öncelikle ani kardiyak bir ölüme düşündürmekteyse de ölüm sonrası otopsi işlemi uygulanmamış ve iç organlarda, vücut sıvılarında gerekli makroskobik, mikroskobik, mikrobiyolojik, serolojik, toksikolojik incelemeler yapılmamış olduğundan mevcut bilgi ve bulgular ile kesim ölüm sebebinin tespit edilemediğinin oybirliğiyle mütalaa edildiğinin bildirildiğini” duyurulmuştur. Bk: **Milliyet**, 13 Aralık 2012, s.1.

rağa verilmiştir. Cenaze aracına polis araçları da eşlik etmiş, naaş İstanbul Valiliği'nin düzenlediği dini törenle mezara konulmuştur. Törene, Özal'ın eşi Semra Özal, çocukları Ahmet ve Zeynep Özal, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Mustafa İsen, İstanbul Valisi Hüseyin Avni Mutlu, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş, AB Bakanı ve Baş Müzakereci Egemen Bağış, 1. Ordu Komutanı Orgeneral Yalçın Ataman ve İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Turan Çolakkadı ile diğer savcılar da katılmıştır.¹⁵³

Topkapı'daki anıt mezara 5 Ekim 2012 günü saat 10.00'da getirilen Özal'ın Türk bayrağına sarılı tabutu, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı tören mangası tarafından omuzlara alınarak, anıt mezara taşınmıştır. Ardından İstanbul Müftüsü Rahmi Yaran'ın katıldığı dini tören başlamıştır. Cumhurbaşkanı Özal, dualar eşliğinde 19 yıl aradan sonra ikinci kez defnedilmiştir. Dini tören, basın mensupları anıt mezarın dışında tutulduğu için görüntülenememiştir. Özal ailesinin arzusu doğrultusunda mezarın üzeri mermerle değil toprakla kapatılmış, mezarın üzerine çiçekler ekilmiştir. Merasime vatandaşların katılımı oldukça düşük olmuştur. 1993 yılında büyük bir katılım olduğu cenaze merasiminden sonra, bu merasime aile, basın dışında yaklaşık 10 vatandaş katılmıştır.¹⁵⁴

Sonuç

Türkiye'de devlet törenleri devletin belirlediği esaslar çerçevesinde yapılırlar. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği 1938 senesinde Türkiye'de Cumhurbaşkanlarına yapılacak cenaze törenlerinin esasları henüz belirlenmediğinden Atatürk'e yapılan cenaze töreni İçişleri Bakanlığı'nın genelgeleri ile şekillenmiştir. 1956 yılında "Askeri Merasim ve Protokol Talimatnamesi" nin yürürlüğe girmesinin ardından cumhurbaşkanlarının cenaze törenlerinin ne şekilde yapılacağı belirlenmiştir. Buna göre Ulusal Cenaze Töreni Programı Hükümet tarafından hazırlanacak talimatnameye istinaden Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürlüğü'nce hazırlanacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Mustafa Kemal Atatürk dışında vefat etmiş olan tüm cumhurbaşkanlarına yapılan cenaze merasimleri bu programa göre yapılmıştır. 26 Haziran 2006 Tarihinde Bakanlar

¹⁵³ **Milliyet**, 3 Ekim 2012, s. 1.

¹⁵⁴ **Hürriyet**, 5 Ekim 2012, s. 1.

Kurulu, Devlet Cenaze Törenleri Yönetmeliği ile Devlet Cenaze Törenlerinin usul ve esaslarını yeniden belirlemiştir. Böylece 2006 tarihinden itibaren düzenlenecek olan Ulusal Cenaze Törenlerinin Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürü başkanlığında, Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Ankara Valiliği, Ankara Garnizon Komutanlığı ve Büyükşehir Belediye Başkanlığı/Belediye Başkanlığı temsilcilerinden oluşan bir heyet tarafından belirlenecek program esasında hazırlanmasına karar verilmiştir.

8 Temmuz 2013'te alınan bir kararla da, 26 Haziran 2006 Tarihli Devlet Cenaze Törenleri Yönetmeliği'nin 4. ve 5. maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Yeni düzenlemede Ulusal Cenaze Törenine muhafız alayı tören taburunun ve askeri bandonun katılmasında değişiklik yapılmazken, cenazeyi taşıyan top arabasının araçla çekilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Ulusal Cenaze Töreni programını belirleyecek olan Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürü başkanlığında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Ankara Valiliği, Ankara Garnizon Komutanlığı ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı temsilcilerinden oluşan heyete Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Sekreterliği, Başbakanlık ve Diyanet İşleri Başkanlığı da eklenmiştir. Bu düzenlemeler zaman içinde devlet töreni usul ve esaslarında birtakım değişiklikler yapılabildiğini göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlarına yapılan cenaze törenleri devlet erkânının ve halkın katılımı ile gerçekleşmektedir. Yapılan törenler devletin belirlediği program çerçevesinde gerçekleştirilirken, siyasi konjonktüre göre değişen bazı düzenlemelere rastlamak mümkündür. Ayrıca halkın törene olan ilgisinin ve katılımının Cumhurbaşkanının yaptığı hizmetlerle ve kişiliği ile yakından ilgili olduğu görülmüştür.

Devlet töreni uygulamasında siyasi konjonktürün etkisi Celal Bayar'ın cenaze merasiminde açıkça görülmüştür. Ülkenin o dönemde içinde bulunduğu siyasi yapı nedeni ile farklı bir uygulama sergilenmiş, o dönemde yasaklı olan siyasetçilerin resmi törende yer alması için sadece Celal Bayar'ın cenaze törenine ait olmak üzere protokolda değişiklik yapılmıştır. Cenaze töreninde eski başbakanların, eski milletvekilleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin Bakanlar Kurulu üyelerinin önünde yer alması kararlaştırılmıştır.

Cumhurbaşkanının yaptığı hizmetlerin önemi ve bunun halk üzerindeki izleri de törenlere olan katılıma etki etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasimi hem uygulanan program hem de halkın katılımı açısından diğer merhum cumhurbaşkanlarına yapılan törenlerden farklı olmuştur. Görevi başında vefat eden ilk Cumhurbaşkanımız Atatürk'ün cenaze törenine devletin ve halkın katılımı en üst seviyede olmuş, törene yabancı ülkelerden de büyük ilgi gösterilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunda yer alan İsmet İnönü on binlerce kişi tarafından uğurlanırken, cenaze törenine yabancı ülkelerin katılımı da büyük olmuştur. Siyasetten ayrıldıktan bir süre sonra 89 yaşında vefat eden İnönü'nün cenaze töreni büyük ilgi görmüştür. Siyaset sahnesinden uzak geçen yılların ardından 104 yaşında vefat eden Cumhurbaşkanımız Celal Bayar'ın cenaze törenine gösterilen yoğun ilgi, Bayar'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunda yer alması ile yakından ilgilidir. Türk halkı ülke kurucularına olan saygısını İnönü ve Bayar'ın ardından bir kez daha ortaya koymuştur.

Cenaze törenlerine toplumsal katılımın yoğun olmasında bir başka kriter, Cumhurbaşkanının popüler oluşu ile ilgilidir. Görevi başında vefat eden ikinci cumhurbaşkanımız Turgut Özal'ın Türkiye'de büyük bir kesim tarafından popüler bulunan kişiliği, cenaze törenine gösterilen ilginin büyüklüğünde önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye'de Cumhurbaşkanları için düzenlenen cenaze törenleri birtakım benzerlikler ve farklılıklar sergilemektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün kabrine koyulmak için her il ve Kıbrıs'tan topraklar getirilmiştir. Benzer uygulama Celal Bayar'ın, Cemal Gürsel'in ve Turgut Özal'ın cenaze törenlerinde de görülmüştür. Bayar'ın Umurbey'deki mezarına Anıkabir'den, İmralı'dan ve yurdun çeşitli yerlerinden, Gürsel'in mezarına doğum yeri olan Erzurum'un Aziziye Tabyası'ndan, Özal'ın İstanbul'daki anıt mezarına Mekke'den, Özal'ın babasının mezarından ve yurdun çeşitli yerlerinden toprak getirilmiştir. Cumhurbaşkanlarının ardından ilan edilen yas süresinde, yayın organlarının programlarında yapılan değişikliklerde de bazı farklılıklar görülmektedir. Turgut Özal dışındaki bütün cumhurbaşkanları için yapılan cenaze törenlerinde Chopen'in Cenaze Marşı çalınırken, Özal'da bu geleneğin uygulanmaması ve Özal'ın tekbir-

lerle uğurlanması da farklı uygulamalardan biridir. Ayrıca Özal'ın naaşının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden Kocatepe Camii'ne gelişi süresinde camide Hatip Hasan Efendi'nin 300 yıl kadar evvel bestelediği, güftesini Sümbül Efendi'nin yazdığı ancak son 200 yıldır okunmayan "Padişah Duası"nın okunması ise devlet törenlerinde ilk defa görülmüştür.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

- BCA**, 16 Kasım 1938, 490.01, 4.19.44.
BCA, 15 Kasım 1938, 490.01, 4.19.43.
BCA, 15 Kasım 1938, 490.01, 4.19.15.3.
BCA, 28 Kasım 1938, 030.18. 01.02, 85.99.10.
BCA, 00. 00. 1942, 030.10.00.00, 1.8.14.1.
BCA, 19 Mart 1957, 030.01,00.00, 83.524.1.2.
BCA, 14 Eylül 1966, 30.18.1.2, 199.63.17
BCA, 15 Eylül 1966, 30.18.1.2, 199.63.18.
BCA, 27 Aralık 1973, 030.18.01.02, 309.102.16.
BCA, 030.18.01.02, 199.63.18

2. Süreli Yayınlar

- Akşam
Cumhuriyet
Hürriyet
Kurun
Milliyet
Tan
T.C. Resmi Gazete
Tercüman
Ulus

3. Makaleler, Kitaplar

Akbal, Oktay: “Bir Aydın İnsan: Fahri Korutürk”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1987.

Alankuş, Muzaffer: “Cemal Gürsel”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1966.

Alpdağ, Özden : “Başımız Sağolsun”, **Ulus**, 24 Ağustos 1986.

Aşık, Melih: “Korutürk”, **Milliyet**, 14 Ekim 1987.

Barlas, Mehmet: “Büyük Bir Türk’ü Kaybettik”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1973.

_____ “Cevdet Sunay”, **Milliyet**, 24 Mayıs 1982.

_____ “Yaşamak Ciddi Bir İştir”, **Milliyet**, , 23 Ağustos 1986.

Boran, Tunç: “Atatürk’ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara, 2011, Sayı: 47.

Celâl Bayar Vakfı Müdürü Erdoğan Temel’den 2 Kasım 2004’te alınan bilgi.

Daver, Abidin: “Tabutun Önünde Dünyanın Eğildiği Büyük Adam”, **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1938.

Develioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 1990.

“Devlet Mezarlığı Hakkında Kanun”, **T.C. Resmi Gazete**, 10 Kasım 1981, Sayı: 17510, Tertip: 5, Cilt: 21.

Felek, Burhan: “Gıpta Edilen Yegâne Ölü”, **Tan**, 20 Kasım 1938.

Gülekli, Nurettin Can: **Anıtkabir Rehberi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1993.

Güler, Ali: **Bir Vedanın Ardından**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2009.

Kışlalı, Ahmet Taner: “Özal’ı Anlamak”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1993.

- Nadi, Nadir: “İnönü Üstüne”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1973.
- Öymen, Altan: “İsmet Paşa’yı Uğurlarken”, **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1973.
- _____Korutürk’ü Uğurlarken, **Milliyet**, 16 Ekim 1987.
- _____ “ Onu Arayacağız”, **Milliyet**, 18 Nisan 1993.
- Pazarcı, Emin: “Cenazeden Notlar”, **Tercüman**, 22 Nisan 1993.
- Reisoğlu, Safa: “Fahri Korutürk”, **Milliyet**, 16 Ekim 1987.
- Safa, Peyami: “Atatürk ve Ankara”, **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1938.
- Songar, Ayhan: “Fahri Korutürk’ü Kaybettik”, **Tercüman**, 18 Ekim 1987.
- Şehsuvaroğlu, Bedi: **Atatürk’ün Sağlık Hayatı**, İstanbul, Hür Yayın, 1981.
- Sertel, Sabiha Zekeriya: “Ne Bahtiyar Ölü”, **Tan**, 20 Kasım 1938.
- Tamer, Rauf: “Sözün Kısası”, **Tercüman**, 24 Mayıs 1982.
- _____ “Harbe Gider Gibiydin Paşam”, **Tercüman**, 30 Aralık 1973.
- _____ “Korutürk”, **Tercüman**, 17 Ekim, 1987.
- Ulagay, Osman: “Celal Bayar’ın Önemi”, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1986.
- Uzun, Hakan: “Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk’ün Ankara’daki Cenaze Töreni”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 43, Ankara 2009.
- <http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/> (30 04 2013)

